

NIEUWSBLAD

Historische Vereniging

Ameide

Tienhoven

COLOFON

Het nieuwsblad is een uitgave van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven en verschijnt vier keer per jaar.

ISSN: 1569 - 7800

HET BESTUUR

Voorzitter:

H. van den Heuvel Voorstraat 99 4132 AP Vianen tel. 0347-355180

Vice-voorzitter:

G.W. Groenendijk De Geer 7a 4233 HX Ameide tel. 0183-601886

Secretaris:

C.W. Broekman Broekseweg 59 4233 CT Ameide tel. 0183-601811

Penningmeester:

J. Stasse De Bogerd 19 4233 GN Ameide tel. 0183-602488

Algemeen adjunct:

J.A. Maatkamp Lekdijk 18 2769 GA Langerak tel. 0183-602071

Lid: A.P. Provoost Voorstraat 10 4233 EA Ameide tel. 0183-601568

Lid: C. Rijnhout De Kooi 25 4233 GP Ameide tel. 0183-602648

Lid: D. Siegersma Fransestraat 12 4233 ED Ameide tel. 0183-602676

Lid: A. Terlouw-van der Grijn Vijf Akkers 18 4235 AH Tienhoven tel. 0183-602110

ERELEDEN

A.M. den Oudsten, G. Streefkerk en P. Will

CORRESPONDENTIEADRES

C.W. Broekman info@ameide-tienhoven.nl internet: www.ameide-tienhoven.nl

LEZINGEN EN EXCURSIES

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl

J.D.C. Laroo hv@laroo.net

A.P. Provoost bram.provoost@kpnplanet.nl

REDACTIE NIEUWSBLAD

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl

C. van der Grijn cvdgrijn@hetnet.nl

G.W. Groenendijk gert.groenendijk@planet.nl

A. Tukker a.tukker74@hetnet.nl

P. Will p.will@hetnet.nl

LEDENADMINISTRATIE

J. Stasse jstasse@hetnet.nl

CONTRIBUTIE

De contributie bedraagt minimaal €15,- per jaar, over te maken op bankrekeningnummer 301952248 van de Rabobank in Ameide, t.n.v. de penningmeester van de vereniging.

Opzegging van het lidmaatschap dient minimaal zes weken voor het eind van het verenigingsjaar te hebben plaatsgevonden.

De redactie besteedt de uiterste zorg aan de in dit nieuwsblad opgenomen artikelen.

Onvolkomenheden kunnen echter voorkomen. Het bestuur van de Historische Vereniging aanvaardt dan ook geen aansprakelijkheid voor daaruit voortvloeiend ongerief.

Het is zonder voorafgaande toestemming van de auteur niet toegestaan een artikel of delen daarvan over te nemen, te (doen) publiceren of anderszins openbaar te maken of te verveelvoudigen.

Inhoud maart 2010

- 3 Van de redactie
- 4 VERENIGINGSNIEUWS
- 10 Arie Quint, een eigenwijze patriot op Sluis
- 14 Ramses Shaffy en Ameide
- 16 Schaatsen uit Ameide
- 19 Ameide en de Hollandse Oorlog (1672-1678)
- 31 De Franse aanval op Ameide
- 37 De Slag bij Sluis en kolonel Bampfield
- 38 Het recht van boze burgers
- 41 De 'omkeerportretten' van Romeyn de Hooghe (1645-1708)
- 43 Markante, emotionele Rampjaar-verslagen
- 45 De brief van 28 november 1672 van Margaretha Turnor aan haar man
- 46 Vivat Oraenge
- 48 Portret van Prins Willem III in een cartouche omringd door bloemen en vruchten

Afbeeldingen op de omslag

De bovenste afbeelding op de voorpagina is geschilderd door Adam Frans van der Meulen en toont het moment dat Lodewijk XIV bij het Tolhuis in de buurt van Lobith de Rijn overtrekt op 12 juni 1672. Rijksmuseum, olieverf op doek, 103 x 159 cm.

De onderste afbeelding op de voorpagina is geschilderd door J. Hoynck van Papendrecht (1858-1933) en heeft als titel: 'Aan de Hollandse waterlinie'. Het was een schoolplaat. Rechts op de plaat zien wij het onder water gezette polderland. Willem III staat rechts op de voorgrond, hij wijst punten van versterking aan. De officier die over de schouder van de ingenieur aanwijzingen geeft is graaf van Nassau Zuylestein. De kostuums van de ruiterij zijn getekend naar voorbeelden op prenten van Romeyn de Hooghe.

Op de achterpagina staat het schilderij Vivat Oraenge geschilderd door Jan Davidsz. de Heem (1606-1683).

Toen dit stilleven met zijn heilspreuk voor Oranje kort voor het 25-jarig ambtsjubileum van Koningin Beatrix in Londen te koop werd aangeboden, besloot de Vereniging Rembrandt dit schilderij middels een inzameling te verwerven en het haar aan te bieden ter plaatsing in Paleis Het Loo. Daar woonde ooit Koning-stadhouder Willem III, die kort nadat Vivat Oraenge ontstond, Lodewijk XIV uit Nederland verjoeg. Op De Heem's schilderij wordt een oranjeappel omkranst door laurier, die voor roem en overwinning staat. Twee twijgjes vervolmaken het beeld: de olijftak symboliseert de vrede en sinaasappelbloesem de bloeiende dynastie.

Ameide deerlyk geplondert en verbrant door de Franschen in het Jaer 1672

Deze aflevering van het nieuwsblad staat in het teken van het rampjaar 1672. De Fransen veroverden toen de schans bij Sluis en hielden op een verschrikkelijke manier huis in Ameide.

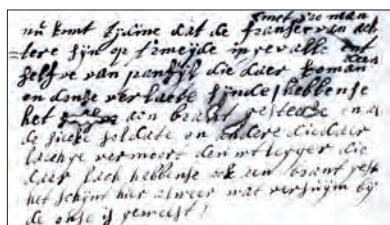
19 Dr. A.Vroon staat hier uitvoerig bij stil in zijn artikel *Ameide en de Hollandse Oorlog (1672-1678)*.

31 Het artikel *De Franse aanval op Ameide* van Drs. J.P.Veerman beschrijft wat er gebeurde op 26 november 1672.

38 *Het recht van boze burgers*
Dirk Vlasblom beschrijft het proefschrift van de historicus Michel Reinders *Printed Pandemonium-The power of the Public and Popular Political Publications in the Early Modern Dutch Republic*.

43 In *Markante, emotionele Rampjaar-verslagen* bespreekt Wim Wirtz het boek van Luc Panhuysen *Rampjaar 1672, Hoe de republiek aan de ondergang ontsnapte*.

10 Teun Bikker bericht over *Arie Quint, een eigenwijze patriot op Sluis*.

14 Bram Provoost schreef het artikel *Ramses Shaffy en Ameide*.

16 Krijn van der Ham heeft het in de rubriek Praatje bij een plaatje over *Schaatsen uit Ameide*.

VERENIGINGSNIEUWS

Algemene ledenvergadering 2010

Het bestuur van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven nodigt u van harte uit tot het bijwonen van de op dinsdag 20 april te houden jaarlijkse algemene ledenvergadering.

Plaats: de bovenzaal van "'t Wapen van Ameide" (ingang: "'t Schuurtje" aan de Oudendijk).
Aanvangstijd: 20.00 uur.

AGENDA

1. Opening
2. Notulen van de algemene ledenvergadering van 27 mei 2009
3. Ingekomen stukken en mededelingen
4. Jaarverslag over de periode mei 2009 t/m maart 2010
5. Presentatie van het financiële overzicht 2009
6. Presentatie van de begroting 2010
7. Rapportage kascontrolecommissie en vaststelling jaarrekening
8. Regeling kascontrole 2010 en benoeming nieuw reservelid van de commissie
9. Bestuursverkiezing

Aftredend zijn de bestuursleden Annie Terlouw-van der Grijn, Gert Groenendijk en Hans van den Heuvel. Het bestuur draagt hen voor herbenoeming voor. Op grond van artikel 10, lid 3 van de statuten van de vereniging is voor de herbenoeming van Gert Groenendijk en Hans van den Heuvel dispensatie van de algemene ledenvergadering vereist, aangezien beiden gedurende twee achtereenvolgende zittingsperioden deel uitmaken van het bestuur.

Daarnaast maakt artikel 9, lid 2 van de statuten het mogelijk dat tenminste zeven leden van de vereniging een of meer kandidaten voor het bestuurslidmaatschap voordragen. Een dergelijke voordracht moet uiterlijk 48 uur voor de aanvang van de algemene ledenvergadering schriftelijk bij het bestuur worden ingediend. De langs deze weg voorgedragen kandidaat-bestuursleden moeten voor de stemming schriftelijk verklaren een eventuele benoeming te zullen aanvaarden.

10. Voorgenomen activiteiten

11. Rondvraag

11. Sluiting

12. PAUZE

Na de pauze houdt Harm Hoogendoorn een lezing over de Oude Hollandse Waterlinie in relatie tot het Rampjaar 1672.

Ook niet-leden van de vereniging zijn op 20 april van harte welkom.

De notulen en de jaarstukken liggen een half uur voor de aanvang van de vergadering in de vergaderzaal ter inzage. Deze stukken zijn vanaf vrijdag 16 april ook te bekomen bij de secretaris van de vereniging (adres: Broekseweg 59, Ameide).

Onthulling zitbank "Pruise boot"

Op vrijdag 16 april van dit jaar is het zover. Dan zal om drie uur 's middags aan de binnenzijde van de Lekdijk te Ameide, bij het huis van ons lid Greet Westerhout – Monteban, de gerestaureerde zitbank worden onthuld van de zogenaamde "Pruise boot", de vroegere raderboot "Prins Hendrik", die op 4 september 1944 ("dolle dinsdag"), ter hoogte van het voormalige Kersbergseveer, op de Lek tot zinken werd gebracht door een squadron geallieerde jachtvliegtuigen.

De onthulling wordt verricht door ir. G.N. Kok, Dijkgraaf van het Waterschap Rivierenland, en dr. C.C. van Stolk, Ambachtsheer van Ameide en Beschermheer van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven.

Het Waterschap heeft de restauratie van de bank financieel mogelijk gemaakt. Ons lid Piet van Leeuwen, aannemer te Meerkerk, bekostigt de fundering en de plaatsing van het object.

Het bestuur is het Waterschap Rivierenland, de heer Van Leeuwen en verscheidene leden van de Historische Vereniging bijzonder erkentelijk voor de verleende medewerking aan het project.

Ontwikkeling ledenbestand

Sinds de publicatie van de vorige editie van het Nieuwsblad hebben zich zes nieuwe leden aangemeld. Het gaat om: mevrouw A. van der Leun – Wijland uit Westdorpe (Zeeland), de heren A. Bongers en H. van Vondel (beiden uit Ameide), A.F.M. den Oudsten en ds. E Westrik uit respectievelijk Grootebroek en Boskoop en de bibliotheek van Hardinxveld-Giessendam.

De vereniging telt thans **466** leden.

Reacties van lezers

Met vriendelijke groet,
Joop van Vliet.

Van Joop van Vliet uit Lopik ontvingen wij de volgende brief:

Hierbij mijn hartelijke dank voor het toezenden van het Nieuwsblad van december 2009. Hierin stond het door mij geschreven verhaal 'De nacht dat de Lek in brand vloog'. Het verhaal komt mooi duidelijk over. Alleen jammer dat het slot op pagina 44 abrupt eindigt. Het stukje van de parachute van Reichert en de adoptie is weggevallen. Een opmerking over het geslacht Jesse. Op pagina 5 staat dat Roelof Jesse (1837-1879) maar een zoon in leven had. Dit was Adrianus Arnoldus, de vader van huisarts/fotograaf Nico Jesse. Echter in Kootwijkerbroek was een huisarts: Adrianus Arnoldus (Bob) Jesse, die zelf zegt een neef van Nico Jesse te zijn. Dus moet Roelof Jesse meer zonen hebben gehad!

Een vraag over het boek 'De wereld van Jesse'. In de tijd dat het boek uitkwam was ik met andere dingen bezig en is het me toen ontgaan! Weet u of dit boek nog verkrijgbaar is?

Tenslotte ben ik blij met de foto van de bank van 'de Pruijs' boot op pagina 3. Deze bank heb ik in Lopik opgespoord en er voor gezorgd dat hij in Ameide is terecht gekomen.

Dus ben ik blij dat deze bank in het voorjaar geplaatst kan worden. Voor mij ook bijzonder, omdat dokter van Putte de eerste hulp gaf aan die zwaar gewonde Canadees George Pridham van het neergeschoten vliegtuig bij Jaarsveld aan de Lek.

De schrijver heeft volkomen gelijk, er is een stuk tekst weggevallen. Hieronder staat de weggevallen tekst: 'Ter gelegenheid van Pridham's bezoek werd opnieuw naar overblijfselen van het toestel gedoken, en de vondst van de resten van een parachutebundel, vastgegespt aan draagriemen, deed het vermoeden ontstaan dat Reichert mogelijk nog wel erin was geslaagd z'n parachute om te doen voordat hij neerstortte. Veel stukken en fragmenten ervan, die op de modderige rivierbedding over 800 meter verspreid lagen, konden worden gelokaliseerd.

Een jaar later op 4 mei 1986, werd het monument geadopteerd door de kinderen van de Eben Haëzerschool te Jaarsveld. Dit soort adopties vinden plaats door de Stichting 'februari 1941'. Deze Stichting is opgericht naar aanleiding van een donatie door een kinderloos Joods echtpaar uit Amerika. Die schenking is gedaan uit dankbaarheid voor de hulp die Nederlanders tijdens de bezetting aan de Joden hebben gegeven. Op deze manier hoopt men dat de kinderen in Nederland iets zullen begrijpen van wat er tijdens de oorlog in hun omgeving is gebeurd en wat de Geallieerden deden voor onze bevrijding'.

De Vereniging heeft een exemplaar van het boek 'De wereld van Jesse' aan de heer van Vliet toegestuurd. Het bestuur van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven heeft de heer van Vliet uitgenodigd om bij de officiële ingebruikneming van de bank van 'de Pruijs' boot aanwezig te zijn.

Enige toegiften op 2 artikelen uit ons vorige blad

Paul Will

“Scheppen gaat van au!”, zo luidde de kreet van een experimenteel dichter midden vorige eeuw. Met dat scheppen bedoelde hij schrijven en daaraan moest ik denken bij het doorlezen van mijn beide bijdragen, geleverd voor het decembernummer.

Het blad was zo boordevol dat het artikel over die kermis-perikelen het moest stellen zonder de wel vermelde kantje-boord gekiekte foto's van de ex-voor deur en de in de achtergevel ingemetselde kozijnen. Weet u nog, spullen afkomstig uit de begin twintigste eeuw afge-

broken hervormde pastorie? Deze zijn toenmaals herplaatst in de nu bijna museale timmermanswerkplaats van Anton Verheij. Wie wat bewaart, die heeft wat!

In de 5de alinea zijn in het woord *kerkmis* de haakjes om de 2de k weggevallen. Ach, was als woordspeling bedoeld om even te herinneren aan het familieverband tussen die twee woorden, wellicht ten overvloede. Welnu toch maar 'effe schoolmeestere'! De oudste papieren spreken van *kerkmis(se)* = plech-

tige mis bij de jaarlijkse viering van de kerkwijding, gevolgd door een feestelijke jaarmarkt. Die slotomschrijving past wonderwel bij dat kortaffe woord *ker-mis*.

Heksenverbranding in 1555.

Eveneens wil ik nog even terugkomen op mijn relaas over het bijgeloof en die heksenwaan. Die ds. Bekker moet in zijn verplichte Catechismuspreken t.a.v. Zondag 34 vast en zeker het kerkvolk oproepen hebben *alle afgoderij, tooverij, waarzegging, superstitie of bijgeloof te mijden en te vlieden*. Doch deze verlichte zielenherder wenste zijn toehoorders niet enkel te verlossen van hèt boze maar ook van het geloof in dè Boze, wat hem als reeds vermeld duur is komen te staan.

Nieuw was voor mij een artikel dat in dagblad 'Trouw' d.d. 7 dec. jl. stond. Daarin las ik dat recent mevr. Annemarie Hinten-Nooijen gepromoveerd is op B. Bekkers standaardwerk 'De Betoverde Weereld'. Ook nieuw was de bewering dat diens invloed in het Duitse taalgebied - met name in 'Ostfriesland' - waaruit de Bekkers stamden - veel hardnekkiger is geweest dan in de Nederlanden.

In hetzelfde artikel verhaalden we de lotgevallen van een Noorloos' echtpaar Claas Ariensz van den Dool en Neeltje Kersbergen. Deze hadden als hekkensluiters hun leven in de Oudewaterse waagschaal te stellen, maar die A.D.1729 met de schrik vrijkwamen. Voor dit spannende relaas maakte ik gebruik van Maarten W. Schakels 'Streekgenoten', deel 1. Laat ik me nu achteraf herinneren dat in een 'Weekend-Post' ooit een interview had gestaan met dhr. Bram van Iperen, die op z'n 'Mekèrks' wonderlijke voorvallen verhaalde, o.m. aangaande dezelfde echtelieden, maar situeerde hij deze niet in Meerkerk?

Zelfs een derde versie vond ik in Anne H. Mulders 'Zeven eeuwen Nederlandsche Levenskunst'. Daar vertelt zij op blz. 123 e.v.v. op beeldende wijze over die Heksenwaag en citeert uitvoerig uit de getuigenisbrieven, die stevast beginnen met 'Wij Burgermeesteren, Schepenen en Raden der Stede Oudewater in Hollandt doen kont en certificeeren ...ter requisitie' (= oproeping) en daarop volgen namen... Tal van arrestanten moeten met vrozen en beven die weegschaal beklommen hebben: *'kuische huisvrouwen en blozende boerendochters en weduwen met een amper vergeten verdriet. En dan dat gebruinde stel Claes Ariensz van den Dool en Neeltje Ariensz-Kersbergen; man en vrouw, woonachtig op den Dool* (naam van

een oude buurtschap in Noordeloos); *hij hebbende kortachtig en eenigszins spitsig ligchaam, hebbende blaauwe oogen, hoog bruyn van vel en hair en zij - matig van postuur maar even bruin*. Wat opvalt is dat deze onderzoeker met geen woord rept over de goede afloop van dit ontkleed- en weeggedoe.

Ten besluite van dat stuk had ik opgevoerd een fragment uit 'Bartje', geesteskind van Anne de Vries. Daarbij aan de lezers enig huiswerk opgegeven hoe die beetgenomen slimmerik Bartelszoon toch zijn gram wist te halen? Dat huiswerk meegeven deed me denken aan mijn oude stiel: dit de volgende keer controleren! Sapperloot, geen lezerlief heeft de pen gevat ofwel is achter de P.C. gekropen om op mijn verzoek in te gaan. Ach, scheppen gaat soms van au, dus zit er niets anders op dan om zelf de klus te klaren.

Zowel stotterende broer Arie als die nare boerenlummel Sikko hebben Bartje geducht te grazen genomen, waarbij op weg naar huis dit *glupertien* een-twee-drie een ingeving krijgt. Als hinkel-de-pink, dat vieze *jeudichie*, Pikka met z'n voddendarretje het drietal passeert, ziet vleierende Bartje zijn kans schoon. "*Sikko, ie durven alles, ik hebbe joe dat versie van Pikka opzegd, ken ie 't nog, durf ie zeker niet zingen, heel hard, schietert?*" Terwijl Arie zijn broertje Bart bij de schouder pakt en hem mee achter de beuken sleurt, begint het domme boerenjong te galmen: '*Pikka, Pikka, hest nog vlooien! Jao meneer, wel honderd dooien...*' En bij het horen van die eerste regels heeft het woedende mannetje zijn karretje al neergesmaakt, grabbelt woest erin naar een stok en bonken stokslagen op Sikko's jas, hoofd en een enkele misslag op de kar. Intussen zijn de gebroeders in geen velden en wegen meer te bekennen. *O, dat klein zwien van een Bartje hik-lacht: "Zou hij genoeg kriegen... veur alles"?* Maar dwars door zijn

vreugde en voldoening bekruipt hem dra de angst en wil hij bidden:

"O.Heer, maak toch dat er nou niks van komt, veur thuus, veur vader en moeder".

Wie weet wil een lezerlief over de al of niet verhooring van dit schietgebedje toch nog iets melden?

Het originele standbeeld van Bartje

Excursie Historische Vereniging Ameide en Tienhoven naar Haastrecht

zaterdag 8 mei 2010 van 11.00 – 15.30 uur

Wij brengen een bezoek aan het Poldermuseum 'Gemaal de Hooge Boezem achter Haastrecht' en aan het Museum Bisdom van Vliet.

In de dorpsstraat van Haastrecht staat sinds 1872 het 'Gemaal De Hooge Boezem achter Haastrecht'. Het gemaal deed tot begin jaren 90 dienst bij de afwatering van vooral de Lopikerwaard. Toen het ophield te functioneren dreigde de sloop. Gelukkig slaagde Stichting 'Gemaal De Hooge Boezem achter Haastrecht' er in het gemaal in eigendom te verwerven. Het gemaal is sinds 1995 als Poldermuseum 6 dagen per week open voor het publiek, daartoe in de gelegenheid gesteld door ruim 30 vrijwillige medewerkers en enkele financiële sponsors.

Het complex – inmiddels Rijksmonument – omvat het gemaalgebouw en de tegenover gelegen voormalige machinistenwoning. Hierin is het Haastrechtse VVV-kantoor gevestigd, dat ook als toegangsbalie voor het poldermuseum fungeert.

Het museum vertelt de geschiedenis van het gemaal zelf en het verhaal hoe in vroeger tijden men deze streek bewoonbaar hield met windwatermolens en - later - gemalen. Het museum wijst voorts op de actuele- en toekomstproblematiek: houden we dit steeds dieper wegzakkende land nog droog? Zijn we hier over 250 jaar nog?

Poldermuseum 'Gemaal De Hooge Boezem achter Haastrecht' ligt aan de Hoogstraat van het gezellige plaatsje Haastrecht. In het poldermuseum beleef men 1000 jaar watergeschiedenis – met het ontstaan van de polders, de molens en de stoomgemalen.

Een dia/geluid show, een natte poldermaquette met werkende molens en gemalen, de expositie "Water vroeger, nu en later", draaiende machines in de pompruimte en een enthousiaste rondleider zullen het waterverleden van de streek onthullen.

Het is op 8 mei 2010 de 'molen- en gemalendag', een jaarlijkse manifestatie op de tweede zaterdag van mei. De entree is dan gratis. Tevens is er een bijzonder evenement gepland door de gemeente Vlist in het kader van de Oude Hollandsche Waterlinie. Ook daarin heeft het poldermuseum een rol. Onder meer is er die dag een kleine expositie over de Waterlinie.

Na de lunch brengen wij een bezoek aan het Museum Bisdom van Vliet, dat een parel onder de Nederlandse woonhuismusea is. Het woonhuis is uniek door de authentieke interieurs uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. De sfeer wordt bepaald door de weelde en smaak van het fin de siècle. Het is de wereld van Paulina Bisdom van Vliet (1840-1923), de laatste telg van een oude regentenfamilie uit het stadje Haastrecht.

Het lijkt of u een andere tijd binnenstapt. De ontvangtsalons zijn ook vandaag de dag nog gehuld in een plechtige stilte. Het geluid van voetstappen en stemmen wordt gedempt door dikke, Deventer vloerklenden en zware, fluwelen gordijnen. U hoort alleen het rustgevende getik van één van de vele klokken.

*Poldermuseum
'Gemaal De Hooge
Boezem'.*

De wereld van Paulina Bisdom van Vliet (1840-1923), de laatste telg van een oude regentenfamilie uit het stadje Haastrecht.

Dit verstilde karakter van Museum Bisdom van Vliet wordt als een waardevolle kwaliteit gekoesterd. Daarom worden er geen grote aantallen mensen tegelijk toegelaten tot het museum. Als u rondloopt door de vertrekken van Paulina kunt u zich werkelijk voorstellen hoe het moet zijn geweest om hier te wonen. De interieurs komen dicht bij de historische werkelijkheid omdat er een authentieke woonsituatie wordt getoond zonder museale toevoegingen of veranderingen.

Het museum toont het in 300 jaar opgebouwde familiebezit van het geslacht Bisdom van Vliet. Maar het

is vooral een heel uniek en waardevol museum als tijdsdocument van het wonen omstreeks 1900. Want het interieur is volkomen origineel gebleven met al het bijbehorende interieurtextiel, zoals vaste vloerkleden, gordijnen en deurgordijnen. Geen stoel is verplaatst en geen Chinees bord verhangen sinds het overlijden van Paulina in 1923. De sfeer van de interieurs uit de tijd van Couperus' heldin Eline Vere wordt in Museum Bisdom van Vliet dan ook heel tastbaar.

Het huis herbergt de bezittingen van de regentenfamilie, die in 1694 op deze landelijke plek was neerge-

De sfeer van de interieurs uit de tijd van Couperus' heldin Eline Vere wordt in Museum Bisdom van Vliet dan ook heel tastbaar.

streken en daar in 1874-1877 een nieuw familiehuus liet bouwen. De collectie van het museum omvat daarom alles wat in een deftig patriciërshuis aangetroffen kon worden: meubels, klokken, schilderijen, prenten, tekeningen, keramiek, glaswerk, zilver, lampen, boeken, penningen, foto's en allerlei kleine sieren en gebruiksvoorwerpen. Opvallend is de grote rijkdom aan oosterse en Europese keramiek. De interieurs danken hun karakteristieke 'schilderachtigheid' aan Paulina's passie voor porselein en aardewerk waarmee zij haar hele huis opsierde.

De familie Bisdome van Vliet bestond voornamelijk uit kooplieden en grootgrondbezitters die sinds de zeventiende eeuw een aanzienlijke rijkdom opbouwden door investeringen in bedrijven, zoals de VOC, en onroerend goed. Een aantal familieleden bekleedde belangrijke bestuursfuncties in Haastrecht en de directe omgeving, waaronder die van dijkgraaf en burgemeester. De laatste telg uit het geslacht, Paulina le Fèvre de Montigny - Bisdome van Vliet stierf, kinderloos in 1923. Zij heeft bijna haar gehele nalatenschap ondergebracht in de Stichting Museum Bisdome van Vliet.

Voor verdere informatie:

Poldermuseum Gemaal De Hooge Boezem achter Haastrecht: <http://www.gemaalhaastrecht.nl/>

Museum Bisdome van Vliet: <http://www.bisdomevanvliet.nl/>

Programma zaterdag 8 mei 2010

Aankomst ca. 11.00 uur, locatie:
Poldermuseum 'Gemaal de Hooge Boezem',
Hoogstraat 31,
2851BB Haastrecht.
Vervoer is op eigen gelegenheid!

U rijdt vanuit Schoonhoven via Vlist naar Haastrecht. Bij de rotonde gaat u naar het centrum en kunt u parkeren op de Grote Haven. Hier is een parkeerkaart noodzakelijk.

Vanaf het parkeerterrein loopt u naar de Hoogstraat en gaat daar rechtsaf. Na ongeveer 300 meter bevindt het VVV kantoor (toegangsbalie Poldermuseum) zich aan de linkerkant. Als u langer wilt parkeren (zonder parkeerkaart) dan moet u de borden 'Lang parkeren' volgen.

De kosten voor deze excursie, inclusief lunch, bedragen circa € 20 - 25 per deelnemer.

Karakteristieke 'schilderachtigheid'.

In verband met de planning van de lunch en het bespreken van de gids(en) vragen wij u om u voor 24 april 2010 op te geven bij:

**Bram Provoost, Voorstraat 10,
4233 EA Ameide, tel 0183-601568,**

Arie Quint, een eigenwijze patriot op Sluis

Teun Bikker

In mijn jeugd, zeg de vijftiger jaren van de vorige eeuw, woonde er in de Nieuwstraat alias Pompstraat een schoenmaker met de naam Quint. Niet dat ik daar aan de deur kwam want wij waren klant bij Veen, de concurrent die naast de Chr. Gereformeerde kerk zijn stiel uitoefende. Toch is die naam Quint mij bijgebleven, waarschijnlijk omdat hij nogal 'buitenlands' klonk.

Tijdens mijn onderzoek naar de patriottentijd (1780-1795) in de Vijfheerenlanden dook ineens de naam Quint weer op. Nu ging het niet over een schoenmaker uit Ameide maar betrof het Arie Quint, een timmermansknecht, gespecialiseerd in het bouwen van molens. In die tijd waren er molens genoeg bij Sluis, waar altijd wel wat aan te repareren viel. Arie woonde samen met zijn vrouw en kinderen op Sluis, waar ze ook nog een winkeltje dreven. Het gaat waarschijnlijk te ver te denken dat de winkel van Dirk Versluis nog een voortzetting was van dat winkeltje van de Quinten maar je weet maar nooit....

Over Arie Quint weten we nog vrij veel omdat hij een rol speelde in die tijd als verwoed patriot en vooral omdat hij een verzoek (rekwest) liet opstellen tijdens een conflict met het stadsbestuur van Vianen. In die stad was hij na 1787 terechtgekomen zoals we nog zullen zien. In genoemd rekwest liet hij noteren wat hij allemaal had meegemaakt en hoe hij tegen de politieke situatie in zijn tijd aankeek. Dat rekwest is bewaard gebleven, evenals het weerwoord van de municipaliteit (het gemeentebestuur) van Vianen.

In dit artikel zal ik beschrijven wat er over Arie Quint en zijn familie bekend is. Het is een mooi voorbeeld hoe ruim twee eeuwen geleden de politieke situatie was in de Vijfheerenlanden en omge-

ving.¹ Om goed te begrijpen wat Quint en andere patriotten bezielde geef ik eerst een korte inleiding over de politieke situatie in die tijd. Bovendien zal ik nog aangeven of er een familieband bestaat tussen de schoenmaker Quint uit Ameide en de patriot Quint van Sluis.

Patriotten en prinsgezinden

In de achttiende eeuw maakten de adel en de regenten de dienst uit in ons land, ook in onze streken. In de tijd waar we over spreken was prins Willem V als stadhouder aan de macht. Als prins van Oranje, graaf van Leerdam etc. etc. stond hij aan het hoofd van de Nederlandse adel. Door hem welgezinde personen op allerlei belangrijke posten te benoemen probeerde hij zijn invloed in het bestuur van stad en land te behouden en uit te breiden. In de steden en dorpen waren de z.g. regenten de baas, een beperkte groep meestal gefortuneerde heren, die de bestuursfuncties onderling verdeelden. De macht was dus aan een beperkte groep personen, een groep die zichzelf in stand hield en elkaar baantjes en voordelen toespeelde. Als je niet tot deze groep behoorde had je weinig of niets in te brengen.

Nu waren de stadhouder en de regenten het lang niet altijd eens over de te varen koers; vooral de Staten van Holland en Utrecht hadden een soort haat-liefde verhouding met Willem V. Dat kwam omdat het slecht ging met het land en er bovendien veel geld nodig was voor de landsverdediging. Het geld voor het leger en de vloot moest voornamelijk worden betaald door het gewest Holland en dat leidde tot vele conflicten tussen de prins en de Staten van Holland.

In de tachtiger jaren kwamen er nog al wat mensen in het gewest tegen deze vorm van bestuur en tegen de prins. Deze burgers, die zich patriotten noemden, streden voor meer invloed van de burgers op het be-

¹ Wie meer wil weten over dit onderwerp verwijs ik naar mijn boek *Revolutie in de Vijfheerenlanden. Invloed van de patriotten op het lokale bestuur 1780-1795*, verkrijgbaar bij de auteur.

stuur en wilden de macht van de prins inperken. Als tegenhangers manifesteerden zich de z.g. prinsgezinden, die vooral tegen de patriotten waren en alles het liefst bij het oude wilden laten. Deze patriotten en prinsgezinden bestreden elkaar in woord en geschrift. Soms kwam het ook tot vechtpartijen of zelfs plunderingen.

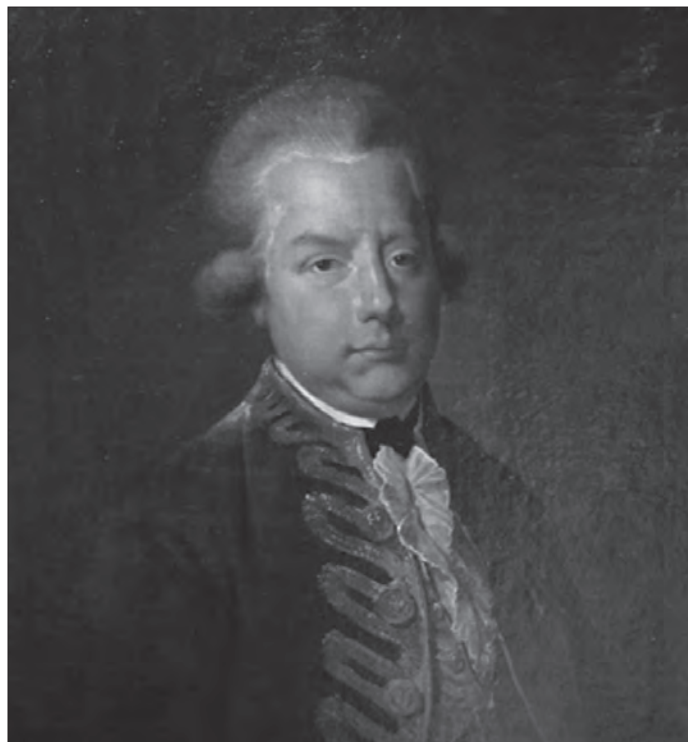
Prins Willem V wenste geen veranderingen door te voeren, zoals de patriotten voorstonden. Maar hij trad tegen al deze onrust ook nauwelijks of te laat op. De Staten van Holland en Utrecht gingen steeds meer een eigen koers varen en kwamen in openlijk conflict met Willem V. Ze gaven opdracht aan de steden en dorpen om burgers te bewapenen, die niet onder bevel van de prins stonden, de z.g. vrijcorpsen. In enkele steden, waaronder Utrecht, grepen de patriotten de macht. De prins liet daarop Hattem en Elburg door zijn troepen met kanonschoten weer onder controle brengen. Een burgeroorlog dreigde.

In 1787 probeerde de echtgenote van Willem V, Wilhelmina van Pruisen, van Nijmegen, waarheen het prinselijke paar uitgeweken was, terug te keren naar Den Haag. Ze werd tegengehouden bij Goejanverwellesluis en moest terugkeren. Als reactie op deze 'belediging' stuurde haar broer een Pruisisch leger naar ons land, dat snel orde op zaken stelde. Een groot aantal patriotten vluchtte naar de Zuidelijke Nederlanden (nu België) of Frankrijk. De andere patriotten moesten zich stil houden en werden soms vervolgd of gemolesteerd.

In 1795 keerden de kansen. Op dringend verzoek van vooraanstaande patriotten kwam een Frans leger met een contingent Nederlandse patriotten het land 'bevrijden van het juk der Oranjes en regenten'. Willem V vluchtte met zijn gezin naar Engeland. Er kwam een nieuwe regering, een grondwet en er werden voor het eerst in de geschiedenis van ons land verkiezingen gehouden. Een vreedzame revolutie had plaatsgevonden, de oude vorm van regering zou nooit meer terugkeren. Eenvoudig was deze verandering niet; met vallen en opstaan werd geprobeerd een meer democratische bestuursvorm in te voeren. Vele oude bestuurders werden gekozen op de posten die ze al voor die tijd bezetten. Sommigen daarvan werden beschuldigd nog het 'oude regime' aan te hangen en heimelijk de prins weer aan de macht te willen helpen. In die tijd, kort na de omwenteling in 1795, speelde het conflict van Arie Quint met het nieuwe stadsbestuur van Vianen zoals we zullen zien.

Arie Quint, patriot te Sluis en Vianen

Arie was in Lexmond geboren en opgegroeid; na zijn huwelijk met Trijntje de Ruiters in 1780 trok hij waarschijnlijk naar Vianen. Vanaf 1783 woonde Arie Quint op Sluis. Daar was hij werkzaam als molenmakersknecht. Samen met zijn vrouw dreef hij een winkeltje en leidde hij volgens het rekest een 'burgerlijk bestaan'. Van 1784 tot 1787 (de inval van de Pruisen) was hij lid van een vrijcorps, waarschijnlijk

Stadhouder Willem V

van Ameide. Volgens Arie deed hij dat ten dienste van het vaderland, had hij zich daar steeds goed gedragen en de bevelen van de officieren gehoorzaam opgevolgd. Bij de invasie in 1787 kwam daaraan een einde. De vrijcorpsen werden verboden en Quint werd het '...voorwerp van haat en vervolging...' door de prinsgezinden. Onder de grootste mishandelingen, zo liet hij noteren, werd hij door de Pruisen weggevoerd en gevangene gezet. Waar hij precies gevangene heeft gezeten is niet duidelijk, wellicht bij onze oosterburen; Quint sprak er over dat hij buiten het vaderland was weggevoerd. Ongeveer elf weken zat hij in een onderaardse gevangenis en keerde daarna volgens zijn zeggen '...met afgefolterd en ongezond lichaam...' terug bij zijn gezin. Zijn vrouw en kinderen waren beroofd en bleken alleen nog de kleren over te hebben, die ze aan hun lijven hadden. Ook zijn moeder was de dans niet ontsprongen, haar bezittingen waren '...totaal uitgeplunderd en verwoest...' Zijn broers, waarover later meer, waren naar Frankrijk gevlucht om aan de woede van de oranjeklanten te ontkomen. Kortom ellende alom voor de familie Quint.

Gelukkig was er een bevriende ondernemer in Vianen, die zich over Arie Quint ontfermde en zorgde voor werk en huisvesting. Zo kon het gezin op sobere wijze verder leven, hopende op betere tijden. Quint beschouwde zichzelf als een martelaar van het patriottisme en verwachtte na de omwenteling in 1795 erkenning te krijgen voor zijn optreden van voor 1787.

Helaas moest hij constateren dat de meerderheid van het nieuwe stadsbestuur (municipaliteit), dat door de burgers werd gekozen, bestond uit oude bestuurders. Volgens hem waren de meeste leden van de municipaliteit '...of verkleefd aan het huis van Oranje...' of

'...ontrouw aan de principes van ware vrijheid...' Dat belofde niet veel goeds voor Quint. Eerherstel zat er niet in en al spoedig kwam hij in een ernstig conflict met de municipaliteit van Vianen over het vrijcorps, ook wel burgerwacht genoemd, en zijn rol daarin.

Conflict over de burgerwacht

De municipaliteit van Vianen had na de omwenteling een nieuw reglement voor de burgerwacht opgesteld en door de bevolking laten goedkeuren. Alle (manelijke) inwoners van boven de achttien en beneden de zestig jaar hadden daarover gestemd en het reglement aangenomen. Deze democratische aanpak zou Quint toch tot tevredenheid hebben moeten stemmen zou je zeggen. Maar neen, hij was het daar niet mee eens. Volgens hem hadden oude Oranjeklanten en allen, die zich schuldig hadden gemaakt aan plundering en mishandeling van patriotten (zoals ook hem was overkomen), niet mee mogen stemmen. Nu was hij als lid van de burgerwacht gehouden om zich aan dit nieuwe reglement te onderwerpen. Dat betekende dat hij de schutterseed moest afleggen en de (onder-)officieren van dezelfde burgerwacht moest gehoorzamen. En juist onder die gasten bevonden zich volgens Quint enkele verdachte heerschappen, die zich tegenover de patriotten hadden misdragen. Quint weigerde dan ook de schutterseed af te leggen in december 1797. Hij wilde niet zweren trouw te zijn aan officieren, die hij onwaardig vond om die titel te dragen. De zaak escaleerde en in januari 1798 moest Quint voor de municipaliteit verschijnen, waar hij zijn bezwaren nogmaals naar voren bracht. Tevergeefs want men besloot dat hij eerst de eed af moest leggen en daarna pas gerechtigd zou zijn om bezwaren aan te tekenen tegen bepaalde (onder-)officieren. Als hij zou blijven weigeren de eed af te leggen dan moest hij Vianen verlaten. Dat was wel een erg strenge maatregel naar onze begrippen en ook Arie Quint ging daarmee niet akkoord. Niet onder de indruk van het bestuurscollege vroeg hij staande de vergadering om een kopie van de notulen van de vergadering. Het besluit was hem al voorgelezen en een kopie werd niet verstrekt. Daarop nam Quint de stoute beslissing om zich met een rekest te wenden tot de hoogste instantie: de regering in Den Haag, de z.g. Constituerende Vergadering. Hij verzocht om de beslissingen van de municipaliteit te herroepen en de uitvoering ervan buiten werking te stellen zolang er in Den Haag nog geen beslissing was genomen. Op 26 januari werd het rekest behandeld in de Constituerende Vergadering. Besloten werd aan de municipaliteit van Vianen om commentaar te vragen en de uitvoering van de maatregelen tegen Quint op te schorten.

Daarop deden de Viaanse heren een boekje open over onze Arie Quint in een bericht van 31 januari,

gericht aan de heren Representanten van het Bataafse Volk, zoals de leden van de Constituerende Vergadering zich noemden. Hoewel niemand hoefde te twijfelen aan zijn politieke overtuiging was het 'een stijfhoofdige wargeest...' De leden van de municipaliteit waren beledigd er van verdacht te worden geen aanhangers van de nieuwe orde te zijn en ze voelden zich aangetast in hun eer en goede naam. Hoe durfde die Quint wel met zijn '...wangeestige aard...'; hij noemde zich steeds een goed vaderlander maar in werkelijkheid was hij een ordeverstoorder en aanvaardde hij geen gezag. Met andere woorden: hij was '...geen beminnaar van ondergeschiktheid en vertoonde het gedrag van een wetteloos mens, ja zelfs van een oproerling...!' Ze dreigden met vervolging als Quint, die man met '...eigendunkelijke en anarchistische sentimenten...' zijn beschuldigingen niet zou herroepen.

✂ Quint weigerde dan ook de schutterseed af te leggen in december 1797. Hij wilde niet zweren trouw te zijn aan officieren, die hij onwaardig vond om die titel te dragen.

De bestuurders in Den Haag behandelden op 5 februari de zaak na kennisneming van het bericht uit Vianen. En wat deden de heren? Jawel ze stelden een commissie in van drie leden (Proot, Hogendijk en Derks) om de Vergadering van advies te dienen....

Of er uiteindelijk een beslissing is genomen heb ik helaas niet kunnen achterhalen, ondanks spitten in de archieven van Vianen en Den Haag. De Constituerende Vergadering ontving talrijke rekwesten maar in de notulen zijn daarover weinig of geen beslissingen te vinden, ook niet ten aanzien van Arie Quint. Het zou me niet verbazen wanneer er nooit een beslissing is genomen, waardoor er een soort padstelling bleef bestaan, waar beide partijen niet mee gediend waren. Het klimaat zal voor Arie niet erg gunstig zijn geweest in Vianen. Hoe het ook zij, vier jaar later (in 1802) komen we Arie tegen, wonend in Lexmond. Hij had Vianen, al of niet met dwang verlaten. Waarschijnlijk hebben de (hoge) heren van Vianen toch aan het langste eind getrokken.

Verdere levensloop

Inmiddels is Arie's vrouw Trijntje overleden. In 1802 trouwde hij met Willemina Crouwel, een gescheiden vrouw uit Meerkerk. Ze woonden in Lexmond en kregen samen nog een dochter Neeltje in 1804. De eerstvolgende keer dat we dan Arie Quint tegenkomen is 18 jaar later; in de registers van Ameide is te lezen dat hij aldaar in 1822 overleden is, 63 jaar oud. Als zijn beroep staat vermeld sluiswachter, waarschijnlijk was hij weer teruggekeerd naar Sluis.

Familie Quint

Was schoenmaker Rocus Quint uit de Nieuwstraat een afstammeling van de patriot Arie Quint? Enig

onderzoek in de bevolkingsregisters leidt tot de volgende resultaten.

Rocus (I) Quint (1897-1984) uit Ameide, in 1920 getrouwd met Wilhelmina de Kieft, was in Lexmond geboren. Zijn vader heette ook Rocus (II) Quint, zijn moeder was Johanna Aleida Vollmuller. De oudste zoon van Rocus (I) en Wilhelmina heette ook Rocus (1921-1994).²

Rocus (II) Quint (1856-1928) was eveneens schoenmaker maar dan in Lexmond; hij was geboren in Vianen als zoon van Rocus (III) Quint en Marie Brandt. Tussen 1884 en 1905 kregen Rocus (II) en zijn vrouw J.A. Vollmuller zeven kinderen, allen te Lexmond gedoopt.

Rocus (III) Quint (1831-1869) heeft zijn hele leven in Vianen gewoond. In 1855 huwde hij Marie Brandt, geboren te Dinant. Samen kregen ze drie kinderen, allen in Vianen geboren. In 1869 trouwde hij in augustus voor de tweede keer, met Aartje Arendonk; zes weken later stierf hij, slechts 38 jaar oud. Zijn vader was Rocus (IV) Quint.

Rocus (IV) Quint (ca 1794-1866) huwde in 1815 te Vianen met Magdalena van Werkhoven. Hij was in Vianen geboren als zoon van Frans Quint en Ida Kamsteeg. Rocus (IV) en zijn vrouw Magdalena kregen vier kinderen, waarvan Rocus (III) de jongste was, allen in Vianen geboren.

Frans Quint (V) (1761-1822) was een broer van Arie Quint, onze patriot. Frans was geboren in Lexmond en daar ook nog enige tijd schepen (1785-1786). In 1790 trouwde hij met Ida Kamsteeg en ging in Vianen wonen, waar hun twee kinderen werden geboren. De ouders van Frans waren Willem Quint en Neeltje Kooijman.

Willem Quint (VI) (?-1783) en zijn Neeltje trouwden in 1746 in Lexmond. Willem was een jongeman, geboren in Rijswijk (Gelderland); Neeltje kwam uit Lexmond. Willem verdiende voor zijn gezin de kost als schoenmaker in Lexmond.³ Daar werden ook hun kinderen gedoopt in de periode 1747-1767. Hun kroost bestond uit 4 jongens en 3 meisjes. De jongens, Geurt, Arie, Frans en Adrianus waren allen patriotgezind en lid van een vrijcorps volgens het verhaal van Arie. Ze werden in 1787 ook allen het slachtoffer van de inval van de Pruisen. Geurt was in 1778 naar Bleiswijk getrokken en werkte daar als schoenmaker en leerlooier. In 1787 vluchtte hij en nam als vrijwilliger dienst in het Franse leger. Na de omwenteling werd hij schout en baljuw (1795-1804) in Bleiswijk. Adrianus Quint was ook schoenmaker, woonde in 1816 op Achthoven en was gehuwd met Hendrika van Lent. Ook Frans en Adrianus zouden volgens Arie in 1787 naar Frankrijk zijn gevlucht. Van de drie zussen Maria, Trijntje en Wilhelmina zijn geen politieke voorkeuren bekend.

Rocus Quint uit Ameide was dus geen directe afstammeling van Arie Quint. Laatstgenoemde was een broer van zijn betovergrootvader Frans Quint. Een verre oudoom dus.

Tenslotte

Wat mij nog het meest heeft verwonderd is hoe de gebroeders Quint tot hun politieke overtuiging zijn gekomen en waarom zij zich daar zo voor hebben ingezet. Dat was zeker niet vanzelfsprekend. De meeste inwoners van de dorpen in de Vijfheerenlanden/Alblasserwaard waren overwegend oranjegezind. Veel opleiding zullen de Quinten ook niet genoten hebben, ze kwamen uit een eenvoudig handwerkergezin. Zou vader Willem Quint de 'moderne' ideeën mee hebben gebracht uit Rijswijk? Ook dat ligt niet voor de hand, dat was net zo'n soort dorp als Lexmond maar dan in de Betuwe.

Of Rocus Quint uit de Nieuwstraat ooit iets heeft geweten over de belevenissen van Arie Quint weten we niet. Zijn zoon Joop denkt van niet, hij heeft er nooit iets over gehoord, ook niet over de man zelf. Bovendien was het gezin Quint volgens Joop 'gewoon Oranjegezind'.

Rond 1950 waren er veel mensen lid van de Oranjevereniging in Ameide, maar oranjeklanten werden ze niet meer genoemd. Ook zij hadden inmiddels de democratische bestuursvorm als een groot goed omarmd... Patriotten waren er niet meer in de vijftiger jaren van de vorige eeuw; nu waren er andere tegenstellingen voor in de plaats gekomen zoals rechts en links of christelijk en openbaar.

Hoe we ook over Arie Quint en zijn medepatriotten mogen denken, zij hebben in ieder geval gevochten voor de democratie en tegen de macht van de aristocratie. Ook in onze streken en door 'gewone' burgers zoals we hebben gezien.

Bronnen en literatuur

Gemeentearchief Vianen

nr. 5 Resoluties 22, 28 en 30 januari 1798.
nr. 10 Ingekomen stukken etc. 1798.

Nationaal Archief Den Haag Wetgevende Colleges
2.01.01.01

nr. 33 26 januari 1798.
nr. 34 5 februari 1798.

T. Bikker, *Revolutie in de Vijfheerenlanden. Invloed van de patriotten op het lokale bestuur 1780-1795* (Culemborg 2008).

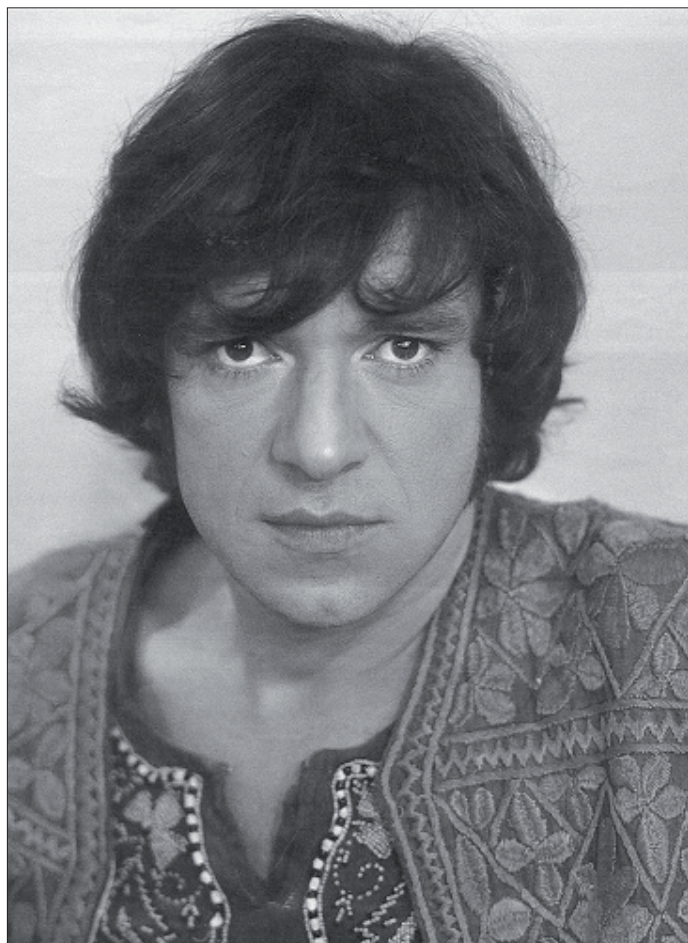
J. Kooyman, 'Geurt Quint (1755-1814)' op www.ovmb.nl/verhalen.

² Met dank aan Joop Quint.

³ Zie P. Horden, *Recht en Slecht in het land van Brederode 198-199*.

Ramses Shaffy en Ameide

Bram Provoost

Op 1 december 2009 overleed in Amsterdam de zanger en acteur Ramses Shaffy. Nou en, zult u als lezer van het Nieuwsblad zeggen. Wat moet de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven hiermee? Er zijn geen aanwijzingen dat Ramses wel eens in Ameide of Tienhoven geweest is, laat staan dat hij hier ooit heeft opgetreden. Ondanks de aanwezigheid van een Dam en Prinsengracht in Ameide gaf hij toch de voorkeur aan Amsterdam. Waarom dan toch aandacht voor Ramses in het Nieuwsblad? Leest u verder. Ramses Shaffy werd op 29 augustus 1933 geboren in Neuilly-sur-Seine in de buurt van Parijs, als zoon van een Egyptische diplomaat en een Pools/Russische gravin. Die twee waren al uit elkaar voor Ramses geboren werd. Met zijn moeder woonde hij in Cannes en kreeg hij de koosnaam Didi. Toen Didi/Ramses 6 jaar oud was, in 1939, kwam hij naar Nederland om anderen voor hem te laten zorgen. Eerst werd hij via een tante opgenomen in een kindertehuis in Zeist. Daarna werd hij geadopteerd door een liefhebbend, artistiek echtpaar – Herman Snellen en Roos Snellen – van Goudoever – in Leiden. Het echtpaar Snellen had een dochter Aya die net als Ramses destijds 6 jaar oud was. Twee andere kinderen van het echtpaar Snellen waren kort na hun geboorte overleden. In het gezin Snellen kreeg Didi/Ramses de naam Didi Snellen. De pleegvader van Didi Snellen was Herman Adrianus Snellen, geboren te Utrecht op 8 maart 1905.

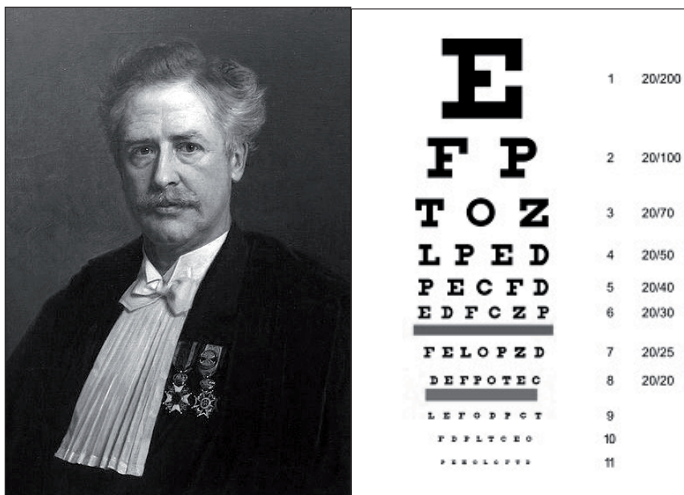
Herman Snellen was in 1939 werkzaam als cardioloog in het Academisch Ziekenhuis Leiden, waar hij later (1959) hoogleraar Cardiologie werd. De vader en moeder van Herman waren Thomas Snellen (1873-1946) en Merrigje de Kleijn (1882-1974). Via Merrigje komen we in Ameide terecht, waar zij op 12 juli 1882 werd geboren als eerste kind van A.P.H.A. de Kleijn (1836-1900) en H.A. Wenting (1842-1927). Adrianus de Kleijn was van 11 januari 1869 tot zijn overlijden op 18 juni 1900 burgemeester/secretaris van Ameide en Tienhoven. Via zijn dochter Merrigje, de (pleeg)grootmoeder, was Adrianus de Kleijn de (pleeg)overgrootvader van Didi Snellen. Ziehier de onverwachte band tussen Ramses Shaffy (Didi Snellen) en Ameide.

Nog wat extra informatie over de families de Kleijn en Snellen. Allereerst de familie de Kleijn. Burgemeester A.P.H.A. de Kleijn was geboren te Ameide op 31 mei 1836 als derde kind (tweede zoon) van Zacharias de Kleijn (1800-1871) en Merrigje Brouwer Verheij (1799-1877). De eerste dochter van burgemeester de Kleijn werd dus keurig vernoemd naar de oma van vaderszijde. Ook Zacharias de Kleijn was tijdens zijn leven bestuurlijk actief in deze regio. In Ameide was hij zowel gemeentesecretaris als raads-lid. Hij was bovendien nog burgemeester van Jaarsveld, en uiteindelijk ook 'Heemraad van den Lekdijk Benedendams en IJsseldam'. De familie van Zacharias en daarna Adrianus de Kleijn woonde in Ameide in het huis op Voorstraat 7, dat vanaf die tijd tot eind jaren zestig van de vorige eeuw als burgemeesterswoning dienst heeft gedaan. Tenslotte de familie Snellen. Thomas Snellen was de

✂ Adrianus de Kleijn was van 11 januari 1869 tot zijn overlijden op 18 juni 1900 burgemeester/secretaris van Ameide en Tienhoven.

Voormalig woonhuis van burgemeester De Kleijn, thans beter bekend als de boerderij van Spek.

Utrecht. Hij is vooral bekend door de ontwikkeling van de zogenaamde Snellen-kaart (1862) waarmee de gezichtsscherpte wordt gemeten. De kaart is zo ontwikkeld dat op een vaste afstand van de kaart het steeds moeilijker wordt om de letters, die in grootte naar de onderkant van de kaart afnemen, te herkennen. Terugkijkend was ook Herman Snellen, net als Adrianus de Kleijn (pleeg)overgrootvader van Didi Snellen. Beiden hebben hem echter nooit gekend.

Bronnen:

Henk van Gelder, Necrologie Ramses Shaffy (1933-2009); NRC 1/12/2009

Machteld Hills - Hopperus Buma, Didi Snellen, later Ramses; NRC 7/12/2009

Websites:

<http://www.shaffy.nl/>

<http://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-dee/I95671.php>

Professor Herman Snellen (1834-1908) is vooral bekend door de ontwikkeling van de zogenaamde Snellen-kaart (1862) waarmee de gezichtsscherpte wordt gemeten.

zoon van Herman Snellen (1834-1908) en Charlotte Brijan (1844-1923). Deze Herman Snellen was een bekende oogarts en hoogleraar oogheelkunde in

Ramses Shaffy en Liesbet List.

Schaatsen uit Ameide

⌘ Ze bedachten een geheel nieuw model, zonder krul maar met een koperen knopje. Het werd een grove schaats met een hoge forse hals.

De Alblasserwaard is een laaglandgebied met vele sloten, afwateringsgangen (weteringen) en kleine oude veenrivierviertjes. Een weilandgebied met vele boeren. Na de Franse bezetting kwam er vrije beroepskeuze. In de dorpen ontstonden smederijen om de boeren te voorzien van gereedschappen. Vanaf 1850-1860 was het financieel gezien een goede tijd, de economie bloeide.

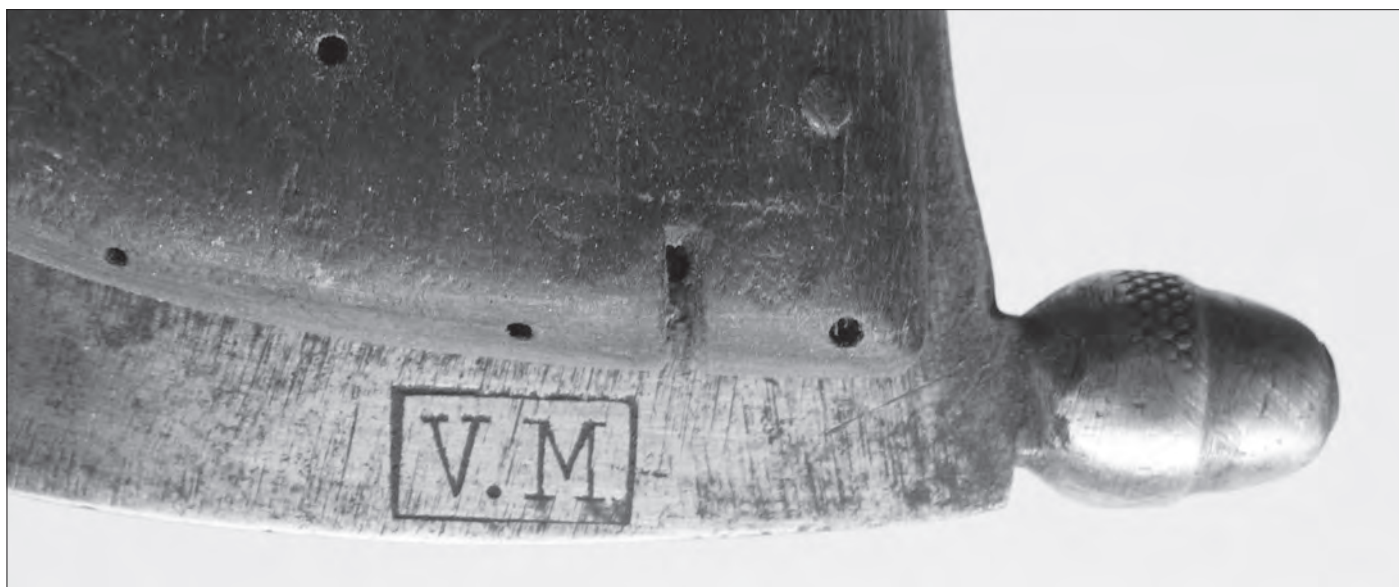
In navolging van de grote steden werd in 1881 in Ameide de ijsclub "Hollandia" opgericht, de eerste ijsclub van de omliggende dorpen. Daaruit voort-

vloeiend was er behoefte aan schaatsen.

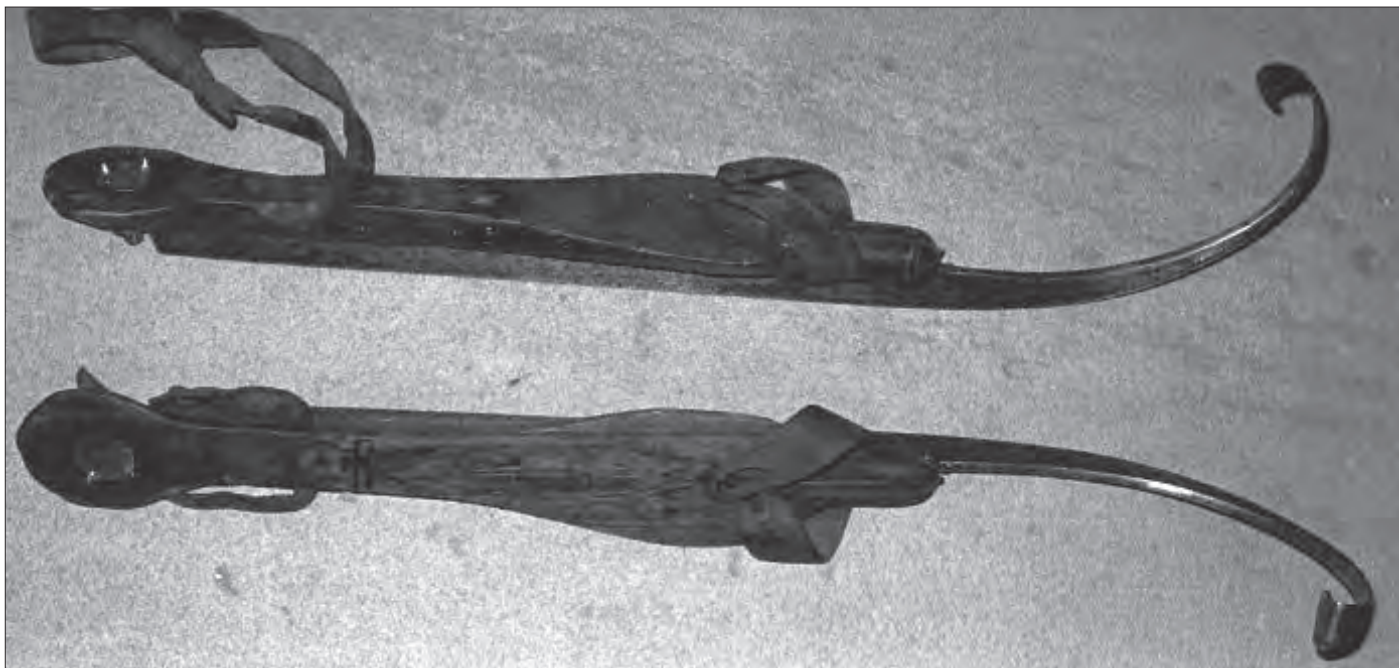
Op de Dam no. 2 bezat Abraham Vermeulen (1821 – 1868) een smederij. Hij maakte naast boerengereedschap ook krujschaatsen.

Abraham had zeven kinderen, van wie Andries Arie en Hendrik (geboren op respectievelijk 16 april 1857 en 3 juni 1863) net als hun vader smid werden. De oudste van de twee was aanvankelijk knecht in achtereenvolgen Utrecht en Hoornaar.

Na het overlijden van Abraham Vermeulen werd de zaak in eerste aanleg voortgezet door diens weduwe,

Detail van de "Ameider Klomp" voorzien van het merktken V.M. van de gebroeders Vermeulen.

De schaats van de concurrentie, de Friese schaats, te herkennen aan z'n lange krul.

daar de kinderen nog te jong waren. Toen de beide broers bekwaam genoeg waren, namen zij de zaak over. Evenals hun vader maakten zij ook schaatsen. Ze bedachten een geheel nieuw model, zonder krul maar met een koperen knopje. Het werd een grove schaats met een hoge forse hals anders dan de Friese en de Groninger schaatsen.

De schaatsen werden in serie gemaakt en waarschijnlijk in grote aantallen, zo blijkt uit een advertentie in de "Geldermalser Courant" van 9 januari 1895, waarin wordt geadverteerd met de "gunstig bekend staande schaatsen van de Gebr. Vermeulen te Ameide zonder prijsverhoging verkrijgbaar".

Andries trouwde op hoge leeftijd en is toen uit de zaak gegaan. Hendrik trouwde in 1911 met Eva Die-

penhorst. Hij was toen al 48 jaar oud. Hendrik had als bijnaam "Tupie de smid", afgeleid van Tubal de eerste smid uit de Bijbel.

In november 1916 kwam Bernardus (Bart) van Woezik bij Hendrik Vermeulen in de smederij werken. Hij was een zoon van Hendricus van Woezik uit Appelttern. De op 6 februari 1894 geboren Bernardus trouwde op 1 februari 1922 met Neeltje van Dalen. In hetzelfde jaar nam hij de zaak over van Hendrik Vermeulen en Eva Diepenhorst, wier huwelijk kinderloos was gebleven.

Inmiddels was er een huis gebouwd achter de smederij, half in de dijk met een mooi uitzicht over de Lek (nu Lekdijk no. 35). Een statig huis met een veranda en een balkon.

Op de foto zien we Hendrik Vermeulen op de veranda staan. De foto werd gemaakt ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijk van het echtpaar Vermeulen; vandaar de vele bloemen. Hendrik Vermeulen en zijn vrouw bezaten panden en huizen in Ameide, mogelijk door de verkoop van de vele schaatsen.

We zien een unieke foto van de Zederik met veel per-

Hendrik Vermeulen op de veranda voor zijn huis.

IJS. IJS. IJS.
 Even als den vorigen winter zijn de gunstig bekende **SCHAATSEN** van de **Gebr. Vermeulen** te **AMEIDE** zonder eenige prijsverhoging verkrijgbaar gesteld bij **JAC. SPEIJER Cz. te MEERKERK.**

Advertentie in "De Geldermalser" januari 1895.

1920 schaatsen op de Zederik.

sonen, allen schaatsend op het type Ameiderklomp. De houtjes en het leerwerk werden door timmerbedrijfjes en schoenmakers uit Ameide aangeleverd. Bernardus van Woezik en Neeltje van Dalen kregen zes kinderen. De vierde telg, de op 2 januari 1929 geboren Willem, ging bij zijn vader in de zaak werken toen er in geringe aantallen nog schaatsen werden gemaakt.

Wim was 27 jaar oud toen zijn vader in 1956 overleed. Hij zette de smederij voort. Wim van Woezik was als smid een "alleskunner", maar hij maakte geen schaatsen meer door de lage prijzen van fabrieksschaatsen. De smederij bleef wel altijd verkooppunt van schaatsen. Helaas kwam er op 5 november 1986 op 57-jarige leeftijd al een einde aan het leven van Wim van Woezik. Het was tevens het einde van de smederij.

Tot schrijfs, Krijn van der Ham.

GROOTE
SORTEERING Schaatsen

In alle prijzen, gewone en extra fijne handwerk.

Ruiter, Berg-Ambachtsche, Ameider, Gressen-Nieuwkerksch model, met en zonder garnituur. Multiplex Schaatsen, voor hard- en schoenrijden bruikbaar, zijn prima solide.

Kinderleden, IJsporen, IJschroeven, Bedflesschen, Rijtuigstoven, Warmwaterborden, Huishoudelijke artikelen.

I. C. Mortier & Zonen, Hongstr. A 7 en 8 Gorinchem

Advertentie waarin de Ameider schaatsen worden aangeboden.

Vader Bart van Woezik (rechts) en zijn zoon Wim (geknield).

Ameide en de Hollandse Oorlog (1672-1678)

Bram Vroon Pzn

Het verhaal van de Franse aanval op en de plundering van Ameide in de vroege zondagmorgen van 27 november 1672 boeide mij als kind al. Het eerste gedetailleerde verhaal daarover las ik meer dan een halve eeuw geleden bij P. Horden, *Een kleine geschiedenis van het Land van Vianen* (Amsterdam 1953). Vele jaren later raadpleegde ik het oud-archief van Ameide en het archief van de Hervormde gemeente te Ameide (tot 1816 was de naam de Nederduits Gereformeerde gemeente) ter voorbereiding van een lezing in mei 1993 over deze gebeurtenis. Met name in het laatstgenoemde archief vond ik interessant materiaal. Nu zestien jaar later heb ik de lezing op verzoek van de redactie omge-

werkt en uitgebreid tot een artikel. Daardoor was ik eveneens in de gelegenheid de jongste literatuur over deze oorlog te verwerken.

1. Het ontstaan van de Hollandse Oorlog

Het ontstaan van de oorlog ligt in het midden van de jaren zestig van de zeventiende eeuw. Ons land - de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, afgekort de Republiek - voerde de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667). De Franse koning, Lodewijk XIV, maakte gebruik van de situatie om enkele steden in de Zuidelijke Nederlanden - het huidige België - te bezetten onder het mom van: ik neem het wettige deel van de Spaanse erfenis voor mijn vrouw. De Zuidelijke Nederlanden waren Spaans bezit en de vrouw van Lodewijk was een dochter van de in 1665 overleden Spaanse koning Philips IV. Bovendien was deze Spaanse koning niet alleen de schoonvader van Lodewijk XIV maar tevens zijn oom, want de moeder van de Franse koning was een zuster van Philips IV. De familiebanden tussen het Franse en het Spaanse koningshuis waren daardoor zeer hecht.

De Republiek voerde een soort evenwichtspolitiek in Europa: geen enkel land mocht overheersen en daarbij wilde men de Fransen niet als nabuur. De Nederlanders gebruikten daar de volgende Latijnse spreuk voor: *Gallus amicus, non vicinus*, (=de Galliër [de Fransman] moet men als vriend, niet als buurman begere). We sloten in 1668 de Triple Alliantie (= Drievoudig Verbond) met Engeland en Zweden om Frankrijk in toom te houden. Lodewijk XIV was daar zeer ontstemd over en ging in het geheim met de Engelse koning Karel II onderhandelen om ons land te isoleren en een lesje te leren. De onderhandelingen leidden in 1670 tot de geheime Traktaten van Dover. Daarin stond onder meer dat beide landen de oorlog aan de Republiek zouden verklaren. Engeland kreeg daarvoor financiële steun van Frankrijk. De haat tegen de Hollanders was het gemeenschappelijke element. Engeland en de Republiek hadden tegenge-

Spaanse koning Philips IV

stelde handelsbelangen. Frankrijk wilde de Republiek het liefst wegvagen, terwijl Engeland van ons een onderdanige bondgenoot wilde maken.

Ook met andere landen sloot Lodewijk XIV overeenkomsten om de Republiek te isoleren, namelijk met de Duitse keizer, de bisschoppen van Munster en Keulen en de koning van Zweden. De beide bisschoppen namen actief deel aan de oorlog. De Republiek kreeg later één bondgenoot in de persoon van de keurvorst Frederik Willem van Brandenburg. Hij hoopte door dit bondgenootschap het Zweedse Voorpommeren te veroveren. Het bondgenootschap kostte de Republiek veel geld zonder dat er sprake was van echte steun.

Eind maart en begin april 1672 kwamen de oorlogsverklaringen van Engeland en Frankrijk: het rampjaar begon! Met een uitstekend toegerust leger van ca. 110.000 man begon de Franse koning in de eerste helft van mei aan de opmars vanuit Sedan en Charlevoix. Een dergelijk groot leger en dat bovendien zo goed geoefend was, had West-Europa niet eerder gezien. In juni voegden de bisschoppen van Munster en Keulen, respectievelijk Barend van Galen en Maximiliaan van Beieren, zich bij onze vijanden. Daarna ging het snel. De Franse legermacht trok bij Lobith over de Rijn richting Utrecht, dat op 21 juni 1672 werd ingenomen.

Nederland verdedigde zich met behulp van het water door middel van de Hollandse Waterlinie, een verdedigingslinie die van Muiden via Nieuwerbrug naar Schoonhoven en Gorinchem liep. We hadden nog wel geluk: de beste Franse generaal Louis de Condé raakte al bij Lobith gewond, daarna ging het onder leiding van Henri de Latour d'Áuvergne-Turenne, kortheidshalve Turenne genoemd, erg omslachtig toe in de oorlogvoering. De Franse koning Lodewijk XIV had evenals zijn meegebrachte schilders en dichters een grote voorliefde voor belegeringen. Het directe oorlogsplan liep vast tegen de Hollandse Waterlinie. De historicus J. den Tex schrijft: 'De Blitzkrieg verdronk in plassen en moerassen'.¹

Het bezette gebied - het rijkste platteland van West-Europa - werd op een vreselijke wijze geplunderd. Al spoedig werd de gehele

oorlogvoering en bezetting van de Fransen uit rekwisities (= gedwongen betalingen en levering van goederen aan de Fransen) bekostigd.

De Franse soldaten hadden de reputatie wreed en bandeloos te zijn: grootschalige plunderingen en massale verkrachtingen waren regel. Vaak gingen die gepaard met het afbranden van dorpen en het aanrichten van een bloedbad onder de burgerbevolking.² De faam van de Franse troepen zorgde voor veel geruchten en angst onder de inwoners van de Republiek.

✂ Nederland verdedigde zich met behulp van het water door middel van de Hollandse Waterlinie, een verdedigingslinie die van Muiden via Nieuwerbrug naar Schoonhoven en Gorinchem liep.

Ruiterportret Lodewijk XIV

2. De verdediging van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Ons leger was na de Vrede van Munster in 1648 door te forse bezuinigingen verwaarloosd. Door de zeeoorlogen met Engeland was het met de vloot minder slecht gesteld. Het water werd onze bondgenoot.

Voor het eerst functioneerde de Hollandse Waterlinie. Gorcum, Schoonhoven, Goejanverwellesluis, Nieuwerbrug en Muiden waren de verst vooruitgeschoven garnizoensplaatsen. In Gorcum resideerde veldmaarschalk Paulus Wirtz. Leerdam en Asperen waren door de Fransen ingenomen.

Door de slag bij Solebay op 7 juni 1672, waar admiraal Michiel de Ruyter de gezamenlijke vloot van de Engelsen en Fransen veel schade toebrengde, werd voorlopig een landing vanuit zee voorkomen. Door de hegemonie die men op zee had, kon de waterlinie versterkt worden met matrozen en kanonnen van de oorlogsschepen. De daarmee uitgeruste rivierboten en platboomde vaartuigen werden *uitleggers* genoemd. De situatie was eind juni 1672 zo ernstig dat de on-

1 J. den Tex, *Onder vreemde heren* (Zutphen 1982), 19.

2 Luc Panhuysen, *Rampjaar 1672* (Amsterdam/Antwerpen 2009), 81-82.

derhandelaar van de Staten-Generaal Pieter de Groot de Franse koning het aanbod deed een bedrag van tien miljoen livres als oorlogsschatting te betalen en afstand te doen van de Generaliteitslanden. In plaats van dit te accepteren eiste de overmoedige Franse koning een oorlogsschatting van veertien miljoen livres, het grondgebied van Gelderland ten zuiden van de Rijn en Delfzijl met omgeving. Bovendien eiste hij de afschaffing van de Nederlandse maatregelen tegen het Colbertisme³ (= Franse variant van het mercantilisme) en de vrije uitoefening van de rooms-katholieke eredienst.

De Nederlandse onderhandelaar durfde daarmee niet akkoord te gaan. Hij ging zijn opdrachtgevers informeren.⁴

Stadhouder Willem III (21 jaar) reageerde als volgt op deze voorwaarden:

‘dat men sikh liever aen stucken behoort te laten houden als sulcken accoort te maecken,(...)⁵

Men besloot de Franse koning mee te delen niet akkoord te kunnen gaan met zijn eisen. Daardoor werden deze onderhandelingen niet voortgezet. Enkele weken later formuleerden de vertegenwoordigers van de Engelse en de Franse regering hun gezamenlijke eisen bij het verdrag van Heeswijk (17 juli 1672). Naast de hierboven genoemde Franse eisen werden genoemd:

- erkenning van de Engelse heerschappij op zee
- het afstaan van de Maas- en Scheldemondd

Cornelis de Witt.

- aan Engeland
- gebiedsuitbreiding voor de bisschoppen van Keulen en Munster
- Willem III wordt soeverein in de rest van de Republiek.

De bedoeling van de laatste eis was de prins van Oranje los te weken van de Nederlandse regering. Het tegendeel was de praktijk. Voor de jonge stadhouder en bevelhebber van het leger en de Staten-Generaal was de enige keuze doorvechten. Er ont-

Maar de angst domineerde toch vooral. Denk aan het bekende: het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos.

stond in die tijd onder leiding van Willem III een nationale eenheidsgedachte. Maar de angst domineerde toch vooral. Denk aan het bekende: het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos. De gebroeders Cornelis en Johan de Witt werden het slachtoffer van die redeloosheid. Op 20 augustus 1672 werden zij in Den Haag op gruwelijke wijze vermoord. Johan de Witt was tot kort voor zijn dood raadpensionaris. Men kan die functie vergelijken met de bevoegdheden van de minister-president gecombineerd met die van de minister van Buitenlandse Zaken.

Bisschop Berend van Galen, bijgenaamd 'Bommen Berend'.

3 Door protectiemaatregelen probeerde de Franse staat de uitvoer van de eigen producten te vergroten.

4 Den Tex, 22; J.W. Sypesteyn en J.P. Bordes, De verdediging van Nederland in 1672 en 1673, II ('s-Gravenhage 1850), 132-135.

5 I.H. Gosses en R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland* ('s-Gravenhage 1947, derde druk), 582.

Een positief bericht was dat de Munsterse bisschop Berend van Galen, bijgenaamd 'Bommen Berend', het beleg van Groningen moest opgeven (28 augustus 1672).

In de herfst van het eerste oorlogsjaar had Frankrijk 16.000 man in Holland en Utrecht bij de Hollandse Waterlinie staan. De Republiek had in die tijd 57.000 man, maar die konden niet vergeleken worden met de Franse keurtroepen. In november en december 1672 deden de Fransen een aantal invallen in de Hollandse Waterlinie, waarbij ook Ameide Frans bezoek kreeg. Deze aanvallen waren mede mogelijk omdat Willem III in november met een leger van 20.000 man via de Moerdijk naar Maastricht trok, zodat het beleg door de Fransen van die stad werd opgeheven. In het voorjaar van 1673 bracht Frankrijk zijn troepenmacht weer op hetzelfde niveau als het jaar daarvoor. Maastricht werd opnieuw belegerd en nu ook ingenomen. Willem III nam in oktober 1673 Bonn in met het gevolg dat de Franse troepen met uitzondering van Grave en Maastricht ons land moesten verlaten.

Op zee bleef het goed gaan: overwinningen van de zeeslagen bij Schooneveld (7 en 14 juni 1673) en Kijkduin (21 augustus 1673).

In februari 1674 sloot Engeland de Vrede van Westminster met ons. Het was vooral voor Engeland een gunstige vrede: Nederlandse schepen strijken op zee als eersten de vlag voor de Engelse schepen; het door ons veroverde New York werd teruggegeven en we betaalden een oorlogsschatting. Voor de Republiek betekende het een belangrijke tegenstander minder. Enkele maanden later sloten we eveneens vrede met de Munsterse bisschop en in mei van dat jaar met

zijn Keulse collega. Intussen leidde stadhouder Willem III een coalitie van de keurvorst van Brandenburg, de Duitse keizer en de hertog van Lotharingen tegen Lodewijk XIV.

Op 10 augustus 1678 sloot de Republiek de Vrede van Nijmegen met Frankrijk. Daarbij verloor de Republiek geen grondgebied.

3. Ameide in de Hollandse oorlog

Ameide lag met veel andere dorpen en steden in het grensgebied van de Hollandse Waterlinie en daarmee in het frontgebied. Op 20 juni 1672 werd om de Fransen tegen te houden via Sluis water binnen gelaten in de Vijfheerenlanden. Dat gebeurde eveneens bij Gorcum. Aanvankelijk zonder veel resultaat omdat de boeren tegenwerkten. Het was immers hartje zomer. Ze lieten daarom het water weglopen. Twee weken later was het gebied nog niet goed geïnundeerd. Veldmaarschalk Paulus Wirtz te Gorcum liet zowel in de Lekdijk als in de Merwededijk nieuwe gaten steken. Pas toen prins Willem III de doodstraf uitvaardigde voor sabotage van de waterlinie, steeg hier het waterpeil.⁶

De Lekdijk bij Sluis was een strategisch belangrijk punt. Daarom werd daar een verdedigingswerk - een schans - gemaakt achter de sluisen. Van deze post is niet exact aan te geven hoe deze eruit zag. Uit een brief, die de Franse generaal François Henri de Montmorency-Bouteville, hertog van Luxembourg (kortheidshalve generaal Luxembourg genoemd) aan zijn minister Fr. M. le Tellier Louvois stuurde na het innemen van de post, valt op te maken dat het verdedigingswerk bestond uit een trenchement of afsnijding dwars over de dijk versterkt met een dubbele rij palissaden. Er was een soort borstwering gemaakt van gevlochten wilgenhout. Een gracht was niet aangebracht. De inundatie en De Lek boden de dekking. Deze post werd bemand door het regiment van kolonel Joseph Bampfield.⁷ In november 1672 bestond de bezetting uit acht compagnieën met als officieren naast Bampfield, luitenant-kolonel Vercken, twee kapiteins en vijf luitenanten. Een compagnie bestond officieel uit 150 man, maar meestal was het aantal soldaten lager. Voor de verdediging van de schans heeft men in oktober 1672 op Sluis de bomen van een kleine boomgaard van de Nederduits Gereformeerde gemeente te Ameide gerooid. De bomen werden door de schout Hendrick de Bruyn verkocht. Een van de kopers was de plaatselijke predikant Ed-

6 Panhuysen, *Rampjaar*, 157.

7 J.W. van Sypesteyn en J.P. de Bordes, *De verdediging van Nederland in 1672 en 1673*, II (s-Gravenhage 1850) 54. Zie voor Bampfield het afzonderlijke artikel.

mundus Jonckholt.⁸

De aanwezigheid van de militairen vindt men terug in het Doopboek en bij de Ontvangsten wegens het begraven. Zo werd bijvoorbeeld het kind van Jan Hermensz., soldaat onder kapitein Johan Brakell begraven. Als getuige trad op zijn collega Jan Jansz. Een ander voorbeeld: op 6 oktober 1672 werd een ruiter begraven.⁹

Veldmaarschalk Wirtz te Gorcum was tijdens de afwezigheid van de prins in het najaar van 1672 de hoogste militaire commandant in de Republiek met de titel luitenant - kapitein-generaal. Zoals reeds eerder is opgemerkt, maakten de Fransen gebruik van de afwezigheid van Willem III door langs de gehele Hollandse Waterlinie plundertochten te ondernemen. Lexmond, Jaarsveld en Benschop werden in september al bezocht. Het grondgebied ten zuiden van De Lek ressorteerde niet onder de in Utrecht gelegeerde Luxemborg, maar onder G.A. de Lorges die in Nijmegen resideerde. De Lorges toonde maar weinig belangstelling voor het meest westelijke gedeelte van zijn militaire gebied. De aanval op Ameide in november 1672 gebeurde dan ook door troepen van Luxemborg.¹⁰

Enkele militairen in dienst van de Republiek deserterden vanuit Ameide naar de Fransen in Utrecht in de hoop daar voordeel bij te hebben. Zij vertelden de vijand hoe sterk de verdediging van de post bij Sluis was. Dat heeft er mede toe geleid dat de Fransen naar Ameide kwamen.¹¹

Op zaterdag 26 november 1672 vertrokken uit Utrecht onder leiding van François-Emile de Blanchefort de Bonne, graaf van Sault, 800 infanteristen en 200 cavaleristen naar Vianen. Enige ruiters en dragonders afkomstig uit Culemborg voegden zich daarbij. Daarna vertrok men richting Ameide. In de vroege morgen - het was ongeveer vijf uur en dus nog donker - van zondag 27 november, vielen zij de post bij Sluis aan. Zij verjoegen de bezetting van de post door een groot aantal granaten te werpen. De verdedigers gedroegen zich niet bijzonder heldhaftig want zij zochten een goed heenkomen. Volgens de militaire geschiedschrijvers F.J.G. ten Raa en F. de Bas verlieten velen 'onder voorwendsel van gekwetsen te vervoeren of munitie te halen, terwijl anderen hunne wapens nederwierpen en weglieden.' Kolonel Joseph Bampfield kon met slechts dertig gewapende manschappen naar Tienhoven ontkomen. Kapitein Coenradt Swansbel sneuvelde bij de verdediging van de post bij Sluis. Er lagen enige uitleggers op De Lek die met hun geschut de Fransen beschooten, waardoor betrekkelijk veel Franse militairen sneuvelen. De

8 Nationaal Archief (NA), Archief NHK Ameide, inv. 441.

9 NA, Archief NHK Ameide, Doopboek Nederduitsch Gereformeerde gemeente 1663-1697; inv. nr. 276, Ontvangsten wegens het begraven, I (1669-1746).

10 Luxemborg was sedert het vertrek van de Lodewijk XIV naar Frankrijk de opperbevelhebber van het Franse leger in de Republiek.

11 F.J.G. ten Raa en F. de Bas, *Het Staatse leger 1568-1795*, V (Breda 1921), 355.

kanonnen schoten met schroot in plaats van met kogels.¹²

Ameide werd geplunderd en voor een groot deel afgebrand. Zoiets gebeurde om geld en waardevolle dingen in handen te krijgen. Daarnaast hoopten de Fransen met dergelijke handelingen te bereiken dat de regering in Den Haag medelijden met de bevolking zou krijgen en daardoor zou willen capituleren. Ook was er sprake van pure moedwil. Luxemborg schreef aan Condé dat ieder huis afzonderlijk werd

verbrand. Nu overdreef hij wel eens maar uit andere bronnen is bekend dat de ravage in Ameide groot was.¹³

De goed geïnformeerde tijdgenoot Lambert van den Bosch geeft in zijn boek *Tooneel des oorlogs* de volgende aantallen: zeven in-

woners kwamen om het leven en 45 huizen werden in Ameide verbrand en nog eens 18 huizen daarbuiten. Van de omgekomen inwoners vermeldt Van den Bosch: levend verbrand zijn Annetje Hendriks, een 'bedaaide dochter' (een wat oudere ongetrouwde vrouw); Haasje Flooris (Haesjen Florens) de vrouw van Fas Ariensze Ottolander; de ziek te bed liggende Klaas de Lichtvoet en een onbekend kind; een niet bij naam genoemde vrouw is omgekomen doordat een gevel op haar viel; Abraham van Asperen en Willem Jansz. van Hindhoven zijn vermoord door de Fransen. In het archief van de Nederduitse Gereformeerde gemeente komen we een aantal van de bovengenoemde slachtoffers ook tegen. In het lidmatenboek worden genoemd: Willem Janszoon, 'van den fransen doodgeschoten 17 nov. 1672' waarbij vermeld wordt dat hij linnenwever was, en Haesjen Florens, die in haar huis verbrandde op 17 nov. 1672.¹⁴

De in het lidmatenboek gebruikte datum 17 november in plaats van 27 november wijst er op dat de predikant de zogenaamde 'oude stijl' gebruikte. Paus Gregorius XIII heeft in 1582 de Juliaanse kalender bijgesteld. In 1672 liep deze vernieuwde kalender, ook wel Gregoriaanse kalender genoemd, tien dagen voor op de ongewijzigde Juliaanse kalender. Tot ongeveer 1700 werden de beide kalenders - 'oude en nieuwe stijl' genoemd - in de Republiek naast elkaar gebruikt.

Uit de *Ontvangsten* wegens het begraven in die tijd blijkt dat er meerdere inwoners van Ameide om het leven zijn gekomen. Het boek is vanaf november 1672 zeer slordig en onregelmatig bijgehouden. Maar wel is er uit op te maken dat het aantal begrafenissen is toegenomen. Met name worden hierin als slachtoffer genoemd: Abraham van Asperen, van wie ver-

12 Sypesteijn en De Bolders, *De verdediging I*, 171-172. Ten Raa en De Bas, *Staatse leger*, V, 356.

13 Lambert van den Bosch, rector van de Latijnse school in Vianen publiceerde in *Tooneel des oorlogs, opgerecht in de Vereenigde Nederlanden door de wapenen van de koningen van Vrankryk en Engeland Keulschen en Munsterschen bisschoppen tegen de Staten der Vereenigde Nederlanden* (Amsterdam 1675). Het gedeelte over november 1672 (88-90) is door J.P. Veerman gepubliceerd in het *Nieuwsblad van de Historische vereniging Ameide en Tienhoven*, jrg 9, nr. 1, 8-11 en nr. 2, 6-8.

14 NA, Lidmatenboek 1663-1681.

meld wordt dat hij ouderling was, de onderwijzer, 'mester Willem' en de linnenwever Willem Jansz.¹⁵ Willem Jansz. was hoogstwaarschijnlijk niet dezelfde persoon als 'mester Willem', omdat zij duidelijk afzonderlijk worden vermeld. Alle gegevens gecombineerd, waren er dus in totaal acht slachtoffers.

In het *Begraafregister* bijgehouden van 1672 tot 1688 wordt medegedeeld dat in 1672 een nieuw gedeelte van de kerk in gebruik is genomen om overleden personen te begraven. Daarbij wordt verwezen naar de brandschatting en plundering door de Fransen. De namen van de begraven personen in het nieuwe gedeelte hebben geen constateerbare relatie met de bovengenoemde slachtoffers. Zo lezen we bij graf nummer 1 'Meester Govert van Zeegen' zonder verdere aanduiding of datum.¹⁶

De predikant van Ameide, Edmundus Jonckholt (Jonckhout, Jonkholt), speelde tijdens de Franse overval op zondag 27 november 1672 een belangrijke rol. Hij kreeg bij de overvallers gedaan dat zij de kerk, de pastorie, de brouwerij en de aangrenzende huizen Benedendams niet afbrandden. In ruil daarvoor moest er betaald worden en om zeker te zijn dat

drag waren de Ameidenaren Gijsbert Cruijff en Jacobus Booth.

Kort na de terugkeer van de predikant naar Ameide overleed in februari 1673 zijn vrouw Aertjen Sluisken. De uit Gorinchem afkomstige Jonckholt kwam in 1660 als proponent of kandidaat naar Ameide en Tienhoven. Het was zijn enige standplaats want hij overleed in 1682 te Ameide op waarschijnlijk 45-jari-ge leeftijd.

Ds. Jonckholt speelde ook bij de fondsenwerving voor het herstel van het kerkgebouw een belangrijke rol. Meer daarover onder het kopje *Hoe de schade werd hersteld*.

Veldmaarschalk Wirtz zag en hoorde in Gorcum dat er gevochten werd in de omgeving van Ameide. Hij stuurde onmiddellijk een regiment, bestaande uit zes compagnieën onder leiding van luitenant-kolonel Cronmann (of Kroneman) naar Ameide en ging zelf met een groep ruiters naar Meerkerk om poolshoogte te nemen. Hij vernam er dat Ameide geplunderd en afgebrand was, maar dat de Fransen weer vertrokken waren. Hij liet daarop de post bij Sluis weer bezetten. Bampfild kreeg de opdracht zich naar Nieuwpoort te begeven. Onderweg werd hij - een officier met een eervol verleden - uitgescholden door een aantal vrouwen. Hij kreeg volgens tijdgenoot pensionaris Jacob Hop van Amsterdam een 'onbehoorlijk tractement door eenige tumulerende vrouws-personen' te verduren. Hij werd opgesloten in het kasteel van Langerak en moest zich later voor de krijgsraad verantwoorden. Hij werd vrijgesproken maar werd met ingang van 30 augustus 1673 uit het leger van de Republiek ontslagen.

Paulus Wirtz deed de volgende dag (maandag 28 november) verslag van zijn bevindingen aan de Staten-Generaal:

Hoogh. Mog. Heeren,

Mijne Heeren, U Hoog-Mog. kan midts dezen onderdanigh niet voor onthouden, hoe dat ik gisteren een paar uren voor dagh, omtrent de klokke vijf, alhier schieten hoorende, en van den Tooren en Wal gewaar werdende, dat het ter Ameijden was, alwaar kort daar na een Brandt ontstont, gaf ik ordre, dat het Volk zo voort in de Wapenen zoude komen. En het Regiment Guardes van Zijn Hoogheyt 's avondts te vooren hier gekomen wezende en noch in schepen aan de Brugh leggende, en alzo het gereetste zijnde, liet ik na Marquerque (=Meerkerk) marcheeren, met de Heer Commandeur Golsteijn verlatende (=afspreekende) dat zo ras de Gecommandeerde van de andere Regimenten gereet waren de zelve ook volgen zouden; Als ik voor mijn Persoon met eenig weynige Ruyters, de welke hier leggen vooruyt gaande op ter Ameyden, recognosceerde, kreegh ik door eenige Gevangens kondtschap, dat die Post van Ameyden al overwel-dicht was, en dat de vijandt, de welke over de 800 man te Voet en 200 zo Dragonders als Ruy-

Veldmaarschalk Paulus Wirtz.

men het geld ook binnen kreeg, namen de Fransen ds. Jonckholt mee naar Amersfoort. De losprijs was twintig pistoletten (f180,-). De borgen voor dit be-

¹⁵ NA, Archief NHK Ameide, inv. nr. 276 Ontvangsten wegens het begraven I.

¹⁶ NA, DTB, Ameide en Tienhoven, Nr. 99.

ters sterk hadde geweest, na dat hij Ameyden uytgeplondert, en in den brandt gesteken hadde, wederom geretireert was.

Op de Sluyse ter Ameyden komende, hebbe ik het werk noch zodanigh in zijn geheel gevonden, dat niet meer als één Palissade was afgekapt. Ameyden was op verscheyde plaatsen in den Brandt gesteken, en grootendeels afgebrandt, al evenwel zijn de Kerk, Raathuys en veel andere Huysen noch blijven staan. Die in de kerk in reserve bewaarde Ammunitie, heeft zich ook noch daar in gevonden.

Ik hebbe den Luitenant-Colonel Kroneman met 6 compagnieën van Zijn Hoogheydts Guardes, als de welke mij de eerste volgden, tot defensie en betere verbouwinge van de Werken daar gelaten, tot dat het Regiment van Zwammerdam afgezonden, zal zijn aangekomen, als wanneer de Heer Marquis de Westerloo, de Garde zal lossen laten.

Van 't Bampfields Regiment zijn op d'Ameydische Sluysen dootd gebleven Capiteyn Zwansbel; één Luytenant en één Vaendrich waarlijk gequetst, maar niet gevangen.

Diegene welke onze gevangens hebben zien weck voeren, zeggen bij de 60 geweest te zijn.

Van de hare hebbe ik als boven recognoseerende latende, 7 gekregen; aan Dooden eenige 20 getelt; zo veel ik uyt de Plaatzten daar zij lagen, judiceren koste, wel zo veele Fransen als van de onze, maar van 't Bampfields Regiment zullen wel veele verlopen wezen. Ik hebbe hem geheeten met het Regiment tot Nieupoort te logeeren, om het verlopen Volk wederom bij malkander te brengen. Waar mede Hoog. Mog. Heeren etc.

Gorkom 18/28 Nov.1672.

P.Wirtz.

Deze brief is het bekendste en uitvoerigste document over de gebeurtenissen in Ameide. We vinden deze brief op verschillende plaatsen afgedrukt, zo ook bij P. Horden.¹⁷ Horden geeft tevens een brief weer van luitenant-kolonel Cronmann (Kroneman) aan Wirtz te Gorkum, geschreven op maandagmorgen 28 november 1672 om 's morgens 9 uur.

'Zedert het vertrek van U Excellentie en is hier niet voorgevallen, dat mijn heeft konnen obligeren aan U.E. eerder bekend te maken, ter dezer ure (9 uur 's morgens) hebbe ik alleen maar aan U.E. te zeggen, dat op heden hier zijn wederom gekomen 2 gevangenen van 't Regiment van Bampfield die 't van deze nacht van de Fransen zijn ontkomen, de welke rapporteren, datter niet meer als 6 gevangenen in alles bij de Fransen zijn geweest, derhalve deze 2 weder gekomen zijnde, bij haar niet meer als 4 zijn gebleven;

Wat aangaat haar Dooden, ik hebber vandaagh 22 doen begraven onder de welke waren die

Stadhouder Willem III

men genoegzaam voor Officieren konde bekennen; één is er noch gestorven te Lexmond, behalven de andere Dooden, die zij in de Riviere gesmeten hebben en met haar mede genomen, volgens 't gene zij bekend hebben te Vianen; zij hebben 16 gequetsten, onder de welke is de commandeur, zijnde een Marquis, en noch een andere Marquis; de commandeur is noch te Vianen, om zich te laten verbinden.¹⁸

Later is één van die commandanten, Castelnau, in Utrecht aan zijn verwondingen overleden. De Fransen hadden dus nogal wat verliezen geleden. Wat namen ze allemaal mee? Van Ameide is daar geen lijst van bewaard gebleven. Maar wel van wat ze allemaal nog roofden op hun terugtocht door Achthoven en Lexmond:

Geld en waardevolle spullen (meubelen) meer dan 200 paarden; 'alle de koeien, bestaende uyt over de 300 stuks; de kalverrunders, verckens en schaepen';

Het ging volgens de schout en gezworenen van Lexmond en Achthoven om een totaal bedrag van f21.700,-. En het was al 'voor de derde reys' dat deze plaats 'van alles geplondert' werd.¹⁹

Een dergelijke buit is ook bekend bij andere rooftochten. Dus we moeten maar aannemen dat ook uit Ameide geld, meubels, paarden, koeien, varkens en schapen zijn meegenomen.

Er is nog iets bijzonders te melden. Ameide was een onderdeel van het Land van Vianen en Ameide, met als 'soverein' de heer Van Brederode. Het was een hoge heerlijkheid, wat betekende dat er ook voor

18 Horden, *Kleine geschiedenis*, 99.

19 P. Horden, *Recht en Slecht in het Land van Brederode* (z. pl. 1955), 25.

17 Horden, *Kleine geschiedenis*, 97-98.

halszaken een eigen rechtbank was in Vianen. Men heeft geprobeerd van deze situatie gebruik te maken door een soort neutraliteitsverdrag te sluiten, dat getekend was door de Fransen en Willem III. Alleen de praktische waarde was gering. Het verdrag dateerde al van voor de aanval op Ameide. Volgens Horden vond de plundering en brandschatting van Ameide plaats, omdat in het verdrag Ameide niet genoemd werd. Maar Lexmond werd wel genoemd en is desondanks geplunderd.²⁰ Toch heeft het neutraliteitsverdrag na eind november 1672 een aantal maanden gewerkt.

Er werd hard gewerkt om het verdedigingswerk bij Sluis en Ameide zelf te versterken. De luitenant-kolonel en commandant Evertse van het fort Ameyde gaf op 15 december 1672 bevel dat alle mannelijke ingezetenen van Wijngaarden zes dagen later verplicht waren te komen meewerken aan de 'fortificatie van Ameyde'.²¹

Enkele weken later maakten de bestuurders van Dordrecht en Rotterdam zich grote zorgen over het onbemand zijn van de post bij Sluis.²² Die ongerustheid was terecht. In januari 1673 lieten de kerkmeesters 'vermits de landtverdervende oirlooge doorgaet' de lichtkronen, het psalmbord en andere kostbare zaken uit de kerk in tonnen verborgen per schip naar Dordrecht brengen. Vijftien maanden later werden ze weer teruggebracht.²³

De overval op Ameide in november zien we terug in enkele belangrijke eigentijdse correspondenties. Zo schrijft de in Den Haag verblijvende Margaretha, de vrouw van de diplomaat Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen, op 28 en 5 december 1672 aan haar man in Berlijn: 'Nu

komt tijding dat de Fransen met negenhonderd man Ameide hebben aangevalen, waar wij alleen zieke en gewonde soldaten hadden liggen van wie velen zijn vermoord (...) er schijnt weer heel wat verzuimd te zijn aan onze kant'.²⁴

In het voorjaar van 1673 trokken de Fransen zich niets meer van het neutraliteitsverdrag aan en kampeerden ze met 5000 manschappen gedurende zes weken in Achthoven. Deze troepen bleven tot begin juli 1673. In de correspondentie tussen Willem III en George Frederik, graaf van Waldeck, wordt over het vertrek van deze troe-

pen gerept 'Les ennemis ont quitté le poste d'Ameyden et se sont retiré au camp de Vianen, d'où ils doivent marche'²⁵. De Prins bedoelde de aanval die de Fransen mei 1673 ondernamen via Ameide richting Nieuwpoort. De doorstoot naar Nieuwpoort mislukte door het moedig optreden van vijftien Koerlandse ruiters in Langerak.²⁶ Den Tex vermeldt eveneens een aanval op Ameide op 24 maart 1673.

De beknopte mededeling wordt niet in andere werken ondersteund.²⁷ Die oorlogshandelingen in het voorjaar van 1673 gingen opnieuw gepaard met veel overlast voor de burgers.

Uit het aantal begrafenissen in maart 1673 blijkt dat er veel Ameidenaren, met na-

me kinderen, overleden. Onder de slachtoffers o.a. een kind van de burgemeester. Waarschijnlijk heerste er een epidemie. De aanwezigheid van militairen in deze periode blijkt uit de begrafenis van de schrijver van een legerkapitein.

Hoe de schade werd hersteld

In het archief van het gemeentebestuur van Ameide is niets terug te vinden over de gebeurtenissen van 1672. Dit komt omdat de resolutieboeken van het stadsbestuur uit die tijd helaas niet bewaard zijn gebleven. Daarentegen is er in het archief van de Nederlandse Hervormde Kerk van Ameide en Tienhoven in het Nationaal Archief in Den Haag wel wat te vinden over de oorlog en zijn gevolgen. Het algemene beeld dat daaruit valt te destilleren is dat van een samenleving die na de overval van de Fransen

danig in de war was. Het is onder andere af te leiden uit de wijze waarop het begrafenisboek is bijgehouden en de vergaderfrequentie van de kerkenraad: één keer per jaar, terwijl men onder normale omstandigheden drie tot vijfmaal vergaderde. In het kerkelijk archief van Ameide springt één archiefstuk er duidelijk uit. Dat is inventarisnummer 278

Rekening van ontvangsten en uitgaven over de in het gewest Holland ingezamelde gelden ten behoeve van het herstel van de door de Fransen aangerichte oorlogs-

25 Brief van Willem III aan Georg Frederik, graaf van Waldeck, d.d. 14 juli 1673 in N. Japikse, *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland*, Tweede gedeelte, I ('s-Gravenhage 1932), 256.

26 J. Wagenaar, *Het ontroerde Nederlandt, door de wapenen des konings van Vrankrijk, dat is een waerachtigh verhaal van de Fransen, Engelschen, Keulsen, Munsterschen oorlogh tegen de Vereenigde Nederlanden, met deszelfs Binnenland-sche Beroerten enz.*, II (Amsterdam 1676), 399. Het regiment van de hertog Frederik Casimir van Koerland bestaande uit 1000 dragonders en 700 ruiters was gehuurd door de Republiek. Zie Japikse, *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem van Bentinck*, Tweede gedeelte, deel I, 85.

27 Den Tex, *Vreemde heren*, 204.

✂ In het voorjaar van 1673 trokken de Fransen zich niets meer van het neutraliteitsverdrag aan en kampeerden met 5000 manschappen gedurende zes weken in Achthoven.

✂ Toen de Fransen troepen weggetrokken waren, zaten vele dorpen nog met de aangerichte schade. In Ameide hebben ze in februari 1674 het plan opgevat om in het gewest Holland een collecte te organiseren.

20 Horden, *Kleine geschiedenis*, 96-97. Den Tex, *Vreemde heren*, 81-82.

21 Gevonden in een catalogus van Van Stockum (Den Haag) bestemd voor een veiling op 13/14 nov. 1996: *Papieren rakende den oorlog in den jare 1672 wogens Wijngaarden en Euijbroek*.

22 N. Japikse, *Notulen gehouden ter Staten-Vergadering van Holland (1671-1675) door Cornelis Hop (pensionaris van Amsterdam) en Nicolaas Vivien (pensionaris van Dordrecht)* (Amsterdam 1903), 379-380.

23 NA, Archief NHK Ameide, inv. nr. 259, 1 jan. 1673 en mei 1674.

24 Panhuysen, *Rampjaar*, 262.

Verzoeken des Geregts. sul. 1666. van de Orde
 van de door de Orde van de Orde van de Orde
 ende vermits de boos. Nieuwe Orde vboonanglijg
 is. Orde van de Orde van de Orde van de Orde
 infimialis & sul. regent maag vboon geday
 is. overdaging. alles overminnen de fuffers
 arlis. heyd. de boos. Leendel. 1666. In
 doende.

Uit Alker naan.

Em: Jonckholt:
 Eerl: ibid

schade van kerk, pastorie en schoolhuis, 1674-1677.

Mijn vervolghverhaal is voornamelijk gebaseerd op dit archiefstuk.

Toen de Fransen troepen weggetrokken waren, zaten vele dorpen nog met de aangerichte schade. In Ameide hebben ze in februari 1674 het plan opgevat om in het gewest Holland een collecte te organiseren. Ook voor de verwoeste kerken van Bodegraven en Zwammerdam werd in het najaar een collecte aangekondigd.²⁸ Voor de te houden collecte ten behoeve van de kerk, de pastorie en het schoolhuis van Ameide werd achtereenvolgens toestemming gegeven door de magistraat van Ameide, de drossaard Van Brederode (8 maart 1674), het bestuur van het gewest Holland en de classis Gouda waar Ameide toen onder ressorteerde (10 april 1674).

Predikant Edmundus Jonckholt heeft ook daarin een bijzondere rol gespeeld. Hierboven is reeds verhaald hetgeen hij wist te bereiken bij de brandstichtende Franse militairen. Tijdens de collecte 1674-1679 ging Jonckholt, soms vergezeld door burgemeester Johan Snoeck of een andere Ameidenaar, op reis door geheel Holland om kerkenraden, diaconieën en particulieren te bewegen geld te geven voor de herbouw van de kerk, de pastorie en het schoolhuis. Deze collectereizen namen soms weken in beslag. Enkele voorbeelden:

‘Den 9,10,11,12 en 13 april (1674) gereijst naar Capel, Nieukerck, Moordrecht, Gouderaeck, oock aent classis van Gouda de acte van creden-

tie laeten instellen ende als doen verricht t’geene dien aengaende noodig was; facatie vijff dagen 12-10-0.²⁹

‘Den 25 augustij (1674) gereijst over Gouderack, Moordrecht, Capel, Rotterdam, Delfshaven, Schiedam, Schipluy, Nootdorp, Wensveen, Oostgeest, Warmont, Hillegom, Bennebroeck, Heemskerck, Haerlem, Zantvoort, Wijck op Zee, Beverwijck, Velsen, Blommedael, Egmont op Zee, Egmont op de Hoeff, Sparendam, Assendelft, Sandijck, Oostsaen, Sloterdijck, Leyden ende meer bijgelegen plaetsen; alsdoen uutgeweest 21 dagen, comt facatie 42 gulden.

‘Woensdach den 19/9 februarij 1676 gereijst naer Amsterdam om ostea van collecte te doen ende daer gefaceert 35 dagen ende weder in Ameijde gearreveert den 28/18 meert. Ider dach twee gulden tien stuivers, 87-10-0.

Jonckholt maakte de reis meestal twee keer. De eerste keer om de collecte aan te bevelen en de tweede maal om het geld op te halen. Er was afgesproken dat hij tot en met mei 1674 per dag twee gulden en twee stuivers zou ontvangen voor reis- en verblijfskosten. Na de genoemde datum ontving hij twee gulden. Die twee gulden bleek later aan de krappe kant en daarom kreeg hij later weer twee gulden en twee stuivers per dag. Eventuele extra kosten die hij maakte, bijvoorbeeld voor vervoer of verblijf (schuyt- en wagenvracht), kreeg hij niet vergoed. Hij diende deze

²⁹ De opsomming 12-10-0 betekent twaalf gulden, tien stuivers en nul penningen. In een gulden gingen twintig stuivers en in een stuiver twaalf penningen

onkosten wel in, maar Zijne Excellentie drossaard Van Brederode schrapte deze posten. Het ging in totaal om een bedrag van f 261-15-0. Jonckholt was het daar niet mee eens, maar bij de eindafrekening in 1679 was het nog niet veranderd. Hij protesteerde daartegen en hoopte zijn bezwaren aan de heer Van Brederode zelf te mogen uitleggen.

Wie gaven er ?

Ongeveer 175 à 190 diaconieën en kerkenraden in het gewest Holland schonken geld, meestal nadat er eerst een speciale collecte was gehouden voor Ameide. In een enkel geval preekte Jonckholt voor de gemeente om de collecte aan te bevelen. Opmerkelijk was de intensieve wijze waarop ds. Jonckholt in Amsterdam collecteerde 'bij verscheidene coopluiden'. Ze gaven goed, maar Jonckholt maakte er ook met steun van een oud-schepen en diaken en een ziekenbezoeker, veel werk van.

Het totale bedrag dat opgehaald werd, bedroeg f 6014-5-0 (= 6014 gulden, 5 stuivers en 0 penningen = f6014,25 = € 2729,15). Van dit bedrag werd tot en met 1679 f 4330-15-8 uitgegeven, zodat er op het einde een restant was van f1683-9-8 (f 1683,48 = € 763,93).

Ter vergelijking het loon van een arbeider was in die tijd in Holland ongeveer f4,50 à f6,- per week. Uitgaande daarvan zou het gecollecteerde bedrag naar onze tijd omgerekend minimaal op € 500.000 gesteld moeten worden. Dergelijke berekeningen zijn enigszins discutabel omdat meer factoren in beschouwing moeten worden genomen. Maar het toont wel aan dat ds. Jonckholt een bijzonder groot bedrag binnen haalde.

Waarom werd het geld uitgegeven ?

- herstel van de kerk, de pastorie en het schoolhuis.
- gemaakte onkosten (gedeeltelijk!) van ds. Jonckholt en andere personen om de collecte binnen te krijgen.
- de kosten die voortvloeiden uit de ontvoering van ds. Jonckholt op 27 november 1672.
- de kosten voor de proponent, die in verband met de afwezigheid van ds. Jonckholt preekte.

Het was Adrianus Laeckveld uit Gorcum. Hij was in functie van 26 augustus 1674 tot 7 februari 1677. In die periode preekte hij 56 dagen. Per preekdag kreeg hij 3-3-0 vergoed. In totaal ontving hij 176-8-0 (f 176,40 = € 80,05).

Maar het merendeel van het geld werd gebruikt voor de herstelwerkzaamheden van de oorlogsschade aan

de kerk, de pastorie en het schoolgebouw. Door de verantwoording kunnen we kennis nemen bij wie de materialen werden gekocht en welke personen bij de herbouw waren betrokken. Indirect toont de verantwoording hoe zwaar deze drie objecten waren beschadigd.

De aangekochte materialen waren: hout, verf, glas, lood, 'iserwerck', spijkers, zand, kalk, stenen, tegels en leien.

'gegeven aen Johannis Colinder glaesmaecker de somme van eenhondert vierentwintich gulden twaalf stuivers' voor het 'overstoppen van oude als

leverantie van nieuwe glaesen soo aen de kerck, pastorijen ende schoolhuijs, nevens de stadthuijs geleverd'

Dat hier ook het stadhuis wordt genoemd is een opmerkelijke zaak. Ik kom daar straks nog

even op terug. Uit de tekst zou men kunnen afleiden dat de glazenmaker in Ameide woonde. Maar met zekerheid is dat niet te zeggen. Verder zien we dat er een flinke ravage geweest moet zijn. Overigens werd er nog meer glas geleverd.

Hoge rekeningen had men door de aankoop van lood en leien en van de leidekker.

'gegeven aen Anthonius van Nippel, tinnegieter tot Gorinchem over leverantie van loot aen de kerck ende pastorijhuijs geleverd de somme van driehondert twee en tnegentich gulden twaalf stuivers'.

De leien werden geleverd door Govert de Bruyn - een familielid van Hendrick de Bruyn, de schout van Ameide - voor een bedrag van 305-4-0. Johannes Jacobs. van de Graeff ontving voor het aanbrengen van de leien op de kerk en het koor 409-10-0. Claes Verhoeff leverde voor drie gulden bier ten behoeve van de leidekkers.

Men ging overigens uiterst verstandig te werk bij het herstel van het dak. Ter controle liet men de Dordse leidekker Willem van Coiverden komen om het dak te inspecteren 'off het voornoemde leydack wel ende naer behooren was gemaect'. Het werk werd in orde bevonden en Willem kreeg negen gulden uitgekeerd, waarvan een bedrag van vier gulden bestemd was voor zijn vervoerskosten.

Uit de verantwoording kan men halen dat de pastorie en het schoolhuis (dit laatste waarschijnlijk op de plaats waar tot het midden van de twintigste eeuw de openbare lagere school stond) zo toegetakeld waren, dat deze afgebroken moesten worden. De dominee had zijn huisraad zo lang opgeslagen bij J. Pince van der Aa. De pastorie was in 1596 gebouwd van stenen van het H. Gasthuis dat aan de Benedendam stond. De nieuwe pastorie was een van de 'armen' aangekochte woning die opgeknapt en verbouwd werd tot pastorie. De pastorie stond waar later de slagerij van Muilwijk was gevestigd.

Timmerman Aeldert Jansz. verdiende 'met timmeren

aent pastorijehuijs als setten van stockettingen' 87-10-0. En verder: 'volgens aenneminge voort timmeren van 't nieuwe school hadde bedongen' 307-10-0. Deze timmerman maakte en plaatste ook het nieuwe wijzerbord op de toren voor twaalf gulden.

Er werd nog een andere timmerman betaald namelijk Willem Bastiaens Hertoch. Hij had zowel aan de kerk als aan de pastorie gewerkt (53-5-0). Deze Hertoch was kerkmeester in Ameide, een functie die enigszins te vergelijken is met die van kerkrentmeester in onze tijd, maar met dit verschil dat hij benoemd werd door het stadsbestuur

'Betaelt aen Adriaen ende Cornelis Dirks messelaers over 't geene sij met messelen aen 't nieuwe school- als pastorijehuijs hadden verdient de somme van ses en 'negentich gulden negen stuivers'

De stenen voor het schoolhuis werden geleverd door Jan Snoeck voor 43-17-8. Het hout voor het schoolhuis werd in Utrecht gekocht bij Rudolf van Aecken voor 111-4-8. Voor het vervoer van het hout naar Ameide betaalde men Tomis Snoeck vier gulden. Rudolf van Aecken leverde nog meer hout blijkens een uitbetaling aan hem van 307-11-0 en een van 49-2-0.

Abraham van der Schilder leverde voor 31-8-0 dakpannen.

Tegels inclusief de vracht geleverd door de weduwe van Cornelis Elders kosten 12-6-8. Voor de kalk ten behoeve van het schoolhuis werd 26-15-0 betaald.

Dirck Willemsen ontving 6-2-0 voor de leverantie van zand. Elisabeth Peeters, weduwe van Jan Jansz. Appeldoorn voor het 'oprijden van 't selve sant ter somme van vijff gulden elff stuivers'.

Jacob Dircks Vuijck leverde verf en schilderde de heiningen rond het pastoriehuis en de goten van hetzelfde huis voor 306-15-4. Aan 'iserwerck en spijkeri' voor het nieuwe schoolhuis werd 46-15-0 uitgegeven.

Maar ook bij de bouw van de school werd bier verstrekt:

'Betaelt aen Claes Verhoeff over leverantie van een halff vat biers dat aen den timmerluijden, smits ende messelaers tot een foy voort maecken van 't school was gegeven drie gulden.'

Claes Verhoeff mocht ook voor 3-10 bier leveren bestemd voor 'de messelaers' omdat zij 'op tijds (...) de kerck schoon-maeckte'.

Aan de pastorie is ook flink verbouwd, want we lezen dat Hennen Stansen Vermaet voor acht gulden drie grenen balken ten behoeve van de pastorie leverde. Thomis Snoeck 'mercktschipper' ontving 7-18-0 'overvoiren van hout ende tegelen aent school- ende pastorijehuijs als kerck'.

Willem Willemsen Smith leverde ijzerwerk voor de pastorie, school en kerk voor 109-12-8. In de Bijlagen van de jaarrekening van de kerk (inv. nr. 259) vonden we zijn rekening gespecificeerd terug: officieel heette deze smid Willem Willemsen Kombriet. Hij leverde o.a. een nieuw slot 2-10-0 ; 400 middelnagel 2-0-0 en 50 dubbelde middelnagel voor 10 stuivers.

Aan Neeltje Corssen, huijsvrouw van Frederik Heymensen de Groot werd 4-7-0 betaald voor het geleverde zand ten behoeve van het maken van de vloer in de pastorie.

Maar ook kleinere zaken worden genoemd: Maria Pieters de Jong ontving vier gulden voor het 'schoonmaecken vant pastorijehuijs als over coop van bese-men etc.'

Dirck Willemsen bracht het gekochte zand in de tuin van de dominee voor 1-10-0. Gijsbert Verhoeff kreeg drie gulden voor zes karrenvrachten mest.

Voor het maken van de stoep, het stellen van de banken en het afbreken van het schuurtje bij de pastorie werden 12 stuivers betaald.

Christoffel Smits ontving voor het opruimen van steen, planten en palen etc. 10-3-0.

Men betaalde de turf die de dominee en de kerk

nodig hadden in 1676 ook uit de opbrengst.

Er werd een nieuw Psalmboek aangeschaft bij P. Vinck voor 4-5-0.

Het stadhuis

Tweemaal komen we in de rekening een uitgave tegen ten behoeve van het stadhuis van Ameide. Het betrof, zoals ik reeds hierboven meldde, het leveren van glas. De tweede uitgaaf luidt:

'Betaelt aen Gillis Wijs de Jonge over leverantie van eenen vergulden cooperen haen die op den tooren vant stadhuijs sal worden gestelt, de somme van achtien gulden.'

Eigenlijk klopte dit natuurlijk niet, want daarvoor was de collecte niet gehouden, althans in de brief van credentie (=geloofsbrief) stonden alleen de kerk, de pastorie en het schoolhuis vermeld. We hebben hier te maken met een gevolg van de verstrengeling van kerk en overheid in het verleden. De burgemeester ging herhaaldelijk mee op pad ten behoeve van de

collecte. Niemand heeft bezwaar aangetekend tegen deze uitgaven, ook de heer Van Brederode niet, die tegenover de predikant zo streng was.

Conclusie

Ameide werd tijdens de Hollandse Oorlog zwaar getroffen door de Franse plunderingen en brandstichting, maar was zeker niet de enige gemeente in de Republiek die dat overkwam. De plaatsen Bodegraven en Zwammerdam werden zwaarder getroffen door de plunderende en brandschattende Franse troepen. In Bodegraven waren waarschijnlijk 104 slachtoffers, terwijl de meerderheid van de bevolking al gevlucht was.³⁰ Ook de nabijgelegen dorpen Lexmond en Jaarsveld hebben minstens zo veel te lijden gehad van de Franse strooptochten als Ameide. In het algemeen betaalde het platteland dat bij de waterlinie (de frontlijn) lag een grote tol. Het Franse leger leefde bijna geheel op rekwisities.

De Ameidese samenleving was als gevolg van de plundering en brandstichting sterk verstoord. Dat is af te lezen uit de bewaarde archiefstukken zoals het doopboek en het begrafenisboek van die tijd. Naast de aanval op 27 november 1672 kreeg Ameide ook in het daaropvolgende jaar bezoek van het Franse leger. De diaconie van de gereformeerde gemeente van Ameide moest na 1672 inkomsten missen vanwege de verwoeste huizen en landerijen.

Uitzonderlijk in deze geschiedenis is het bewaard gebleven verslag van de collecte in het gewest Holland ten behoeve van het herstel van kerk, pastorie en school in Ameide. Door een goede samenwerking van ds. Jonckholt, de kerkenraad en het stadsbestuur is er veel geld opgehaald en konden de gebouwen waarvoor gecollecteerd werd, hersteld worden. Predikant ds. Edmundus Jonckholt verdient het dat zijn naam aan de vergetelheid wordt ontrukkt. Hij heeft voor Ameide tijdens en na de Hollandse oorlog veel betekend. Minimaal zou een straat naar hem vernoemd kunnen worden.

Geraadpleegde archieven en literatuur

A. Archieven

Het oud-archief van de gemeente Ameide, bewaard in het Gemeentehuis te Meerkerk.

Nationaal archief (NA) te Den Haag:

Het archief van de Hervormde Gemeente Ameide en Tienhoven.

Kerkeboek 1653 – 1711 (inv. nr. 3)

Jaarrekening van ontvangsten en uitgaven 1667 – 1696 (inv. nr. 255)

Bijlagen bij de jaarrekening 1667 – 1696 (inv. nr. 259)

Ontvangsten wegens het begraven, I(1669 - 1746). (inv. nr. 276).

Rekening van ontvangsten en uitgaven over de in het gewest Holland ingezamelde gelden ten behoeve van het herstel van de door de Fransen aangerichte oorlogsschade aan kerk, pastorie en schoolhuis 1674 – 1677 (inv. nr. 278).

Lijst van de ontvangsten uit de impost op de doodkisten (inv. nr. 475).

Doopboek Nederduitsch Gereformeerde gemeente 1663 - 1697.

Lidmatenboek 1663-1681.

B. Literatuur

Boone, J.G.J. van, *Inventaris van de archieven der Hervormde Gemeente Ameide en Tienhoven* (Den Haag 1968).

Bosch, Lambert van den, *Toneel des oorlogs, opgerecht in de Vereenigde Nederlanden door de wapenen van de koningen van Vrankrijk en Engeland, Keulschen en Munsterschen bisschoppen tegen de Staten der Vereenigde-Nederlanden* (Amsterdam 1657 [1675]).

Horden, P., *Een kleine geschiedenis van Het Land van Vianen* (Amsterdam 1953).

Horden, P., *Recht en Slecht in het land van Brederode* (Amsterdam, z.j. [1955]).

Japikse, N., *Notulen gehouden ter Staten-Vergadering van Holland(1671-1675) door Cornelis Hop(pensionaris van Amsterdam) en Nicolaas Vivien (pensionaris van Dordrecht)*, (Amsterdam 1903).

Japikse, N., *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland, Tweede gedeelte, deel I* (Den Haag 1932).

Modderman, J.F.A., *Bodegraven in 1672* (Bodegraven 1972).

Panhuysen, Luc, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam/Antwerpen 2009).

Raa, F.J.G. ten en F. de Bas, *Het Staatse leger 1568 - 1795, deel V, 1648 - 1672, deel VI, 1672 - 1688* (Breda 1921 en 1940).

Sijpesteijn, J.W. van en J.P. de Bordes, *De verdediging van Nederland in 1672 - 1673. Bijdragen tot de Staats- en Krijgsgeschiedenis van het Vaderland* ('s-Gravenhage 1850).

Tex, J. den, *Onder vreemde heren. De Republiek der Nederlanden 1672 - 1674* (Zutphen 1982).

Wagenaar, J., *Het ontroerde Nederlandt, door de wapenen des konings van Vrankrijk, dat is een waarachtigh verhael van de Fransen, Engelschen, Keulschen, Munsterschen Oorlogh tegen de Vereenigde Nederlanden, met deszelfs Binnenlandsche Beroerten enz.* 2dln, (Amsterdam 1674, 1676).

³⁰ J.F.A. Modderman, *Bodegraven in 1672* (Bodegraven 1972); Panhuysen, *Rampjaar*, 272-275.

De Franse aanval op Ameide¹

Drs. J.P. Veerman

Het schoone Dorp Ameyde most met sijn puyn-
hoop mede besuyren de opgevatte boosheyt der
Franschen, want deselve op den 26 November
om 4 uyren in de morgenstand, met meer als 800 man
te voet en 200 te paard onder 150 Officiers, het Retren-
chement, dat op den Dijk by de Sluys van takke-bos-
schen 6. a 7. voeten .hoog, sonder Flanquen, Grachten
en Borst-weeringen, en van achteren ongeslooten op-
geworpen, en voor alleen met pallissaden beset was,
over den hoogen Dijk, en door een nauwen binnen-
weg furieuselijk quamen attaqueeren, werdende geleyt
door 4. soldaten, die van desen post gedeserteert wa-
ren, en den Vyand de slechte constitutie van de fortifi-
catie en besettinge hadden bekend gemaakt, als dat het
heele Regiment, dat hier onder Colonnell Bamphielt
post hielt, met de Mariniers van den Zee-Capiteyn
Brakel, die voor een derde part met Morgen-sterren,
voor een derde part met bijlen en halve-pieken, en
voor 't resteerende derde part met snaphanen gear-
meert waren, niet sterker was als 300 soldaten en 13 of
14 Officieren, onder dewelke groote siekte, ellende en
alle disordre de overhand hadde, so dat sy niet ge-
schroomt hadden opentlijk uyt te seggen, dat sy liever
wilden vallen in handen van de Fransche, om daar
minder miserabel te leven, als hier in alle de ellenden
meer miserabel te sterven, en dat sy op 't aankomen
van den Vyand haare wapens liever wilden nedersmij-
ten, als vechten, gelijk sy ook na eenig resistentie de-
den, salveerende sich elk om 't seerste met de vlucht
terug over den hoogen dijk, als de Vyand door de
voorsz. Deserteurs om de pallissaden heen, tot aan de
knyen door 't water, binnen het Retrenchement wierde
geleyt, daar hy 't Quartier van den Colonnell Bamp-
hielt aanstonts uytplonderde, en in koolen sette, en so
voorts op 't Dorp Ameyde aandrong.

Uitvoeriger nog en met meer saillante bijzonderhe-
den over het lot van Ameide en de lotgevallen van
desselfs burgers treffen we aan in 't *Tooneel des oor-
logs, opgerecht in de Vereenigde Nederlanden door de
wapenen van de koningen van Vrankrijk en Engeland,
Keulschen en Munsterschen bisschoppen tegen de Sta-
ten der Vereenigde-Nederlanden*, door Lambert van
den Bosch. Amsterdam bij Jacob van Meurs en Jo-
hannes van Someren, 1657. (Het genoemde jaartal
zal 1675 moeten zijn)

De schrijver Lambert van den Bosch had eerder in
Dordrecht zijn werkzaamheden gehad, maar fun-
geerde later als rector van de Latijnse school te Via-
nen. Het is niet zo heel ver gezocht te veronderstel-
len, gezien ook de levendigheid van de verteltrant,
dat hij ter plaatse destijds mensen heeft ondervraagd

over de rampzalige gebeurtenissen te Ameide en het
lijkt ook wel of hij een verslag heeft gekregen van do-
minee Jonkhout, die prominent in het verhaal naar
voren komt. En niet zonder reden naar nog zal blij-
ken. Ds. Edmundus Jonkhout, de opvolger van ds.
Eduarius Auricanus, interesseert ons omdat hij in
1672 de Fransen ervan wist te weerhouden de kerk
van Ameide in brand te steken. Deze predikant stierf
in 1682. Zijn uitvoerige testament is ons bekend uit
het archief van Meerkerk. In december 1664 werd
zijn dochter Lucretia gedoopt, wier moeder Aertgen
Sluysker heette. Getuigen daarbij waren Lucretia
Wijntges, weduwe van wijlen de heer Gerrit Sluysker,
in zijn leven Schout ende Muntmeester tot Harder-
wijk en Johan Snoeck, Burgemeester der Stede Amei-
de. Men zou hopen dat ds. Jonkhout zijn belevenis-
sen zou hebben vastgelegd. Daarvan is tot dusverre
helaas niets gebleken. Maar gelukkig heeft Lambert
van den Bosch in het *Tooneel des oorlogs*, zich uitvoe-
rig van die taak gekweten.

Bij de beroving door plunderende soldaten brengen
ds. Jonkhout, zijn vrouw en kinderen het er ter nau-
wernood levend van af. Toen evenwel 'enigen de kerk
en andere huizen beneden Dams met stroo in den
brant wilden steken, heeft op het versoek van den
Predikant soodanige order gesteld met behulp van
een onrooms Capiteyn, korts daaraan binnen Vianen
overlede, dat sulcks niet geschiedde. In voegen de
kerk met andere huysen benedendams behouden
gebleven zijn.

Dit zou kunnen betekenen dat ook het huis van Adriaan
Cornelisz Veerman gespaard bleef, immers dat
lag zo we gezien hebben², 'binnen der stede beneden-
dams opstreckende voor van de oude haven off oost-
waarts op tot aan de grafte'. Is hij soms vlak nadien
met zijn gezin naar elders vertrokken, of was dit
soms al voor 1672 gebeurd? Hoe het ook zij, in beide
gevallen wordt het zoeken om hen terug te vinden als
het zoeken van een naald in de archief-hooibergen.
Op Leendert Adriaansz de Veerman, jonkman van
Ameide, die in 1679 te Jaarsveld trouwde, zal al het
volgende diepe indruk hebben gemaakt. Was hij het

¹ Gepubliceerd in het Nieuwsblad 1998 no. 1 en 2 van de Historische Vereniging.

² Zie over het rond 1672 vermiste gezin van Adriaan Cornelisz Veerman eerder het Nieuwsblad van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven, september 1996

misschien die met zijn zus Gougje kan hebben rondgezworven? Die vraag blijft helaas onbeantwoord. Hoort wat er alles te boekgesteld is in het 'Tooneel des oorlogs' door Lambert van den Bosch als journalist:

Op de 26 van November ouden stijl zijn des middags 1000 mannen uyt Uytrecht na Vianen getrokken; daar sich eenige dragonders uyt Kuylenburg by-voegden. Dese zijn des avonts na het schoone Dorp Ameyde, den heer van Brederode toebehorende, getrokken. Aldaer was op de sluys een retrenchement of afsnijdinge opgeworpen, en dat met palissaden beset, in hetwelk de Colonel Bamphielt met zijn volk de wacht hadden. Sy kwamen des morgens ten vijf uren in een groote duysternisse aan de post: alwaer Bamphielt met den Luytenant Colonel Verken sich ter weer stelden, doende eenige chargien uyt de beschantsinge op den vyant; gelijk de Franschen ook op hen deden, onder het gedurig werpen van hantgranaten door hunne granadiers. De Commandant daer op beval het huys van den Sluyswachter Jan Adriaansz Verhoef in de brant te steken; op welk licht de vyant soo verre is gevordert, datse wel haast meester van die post geworden zijn; :trekkende met vliegende vaandelen de schants in.

Hierop vielense met een schrikkelijk geroep van tue, tue Ameyde in: vallende terstont aan het plonderen, branden, slaan en dooden; al verwoestende en wechnemende dat sy beheerschen konden; dewijl de besettelingen schandelijk yder sijns weegs de vlucht namen. De besondere voorvallen die ons hieromtrent voorgekomen zijn, willen wy den Leser niet onthouden. Onder allen heeft mede de Predicant Edmundus Jonkhout

moeten aanhouden. In het huys van dese Predicant vielen vooreerst twee van de vyanden roepende en tierende als gevleesde duyvels alse waren. Sy vatten den Predicant ten eersten met den eenen hant in den krop, en dreigden hem met de andere, gewapent met een enterbijl, den kop te kloven, onder het gedurig roepen van: tue allons allons gelte gelte: waarop de benauwde man in zijn zak schoot en hen toereykte al dat hij by hem hadde: dit nam de eene aan, zijnde soo veel hy vatten konde; en vreesende dat het hem ontjaagt sou worden, dede de deur van binnen toe, oversag sijn schat aen de kaers, die op de vloer stond: en vindende daar onder anderen een silverenzegel, met een signet aan wederzyde met een silvere ketting, seyde bon bon, en stak sijn schat met eenen in syn sak. Daar op pakte hy des Predicanten vrou aan, die aan sijn zijde stond; sittende de dienstmaagt met het jongste kint op haren schoot, terwijl de twee andere kinderen in een slaapbank achter de Predicant vast bitterlijk schreiden. Sa Madam seyde sy, doone de l'argent, de gelte: het welke sy hem mede gaf; maar onder het geven sag de schelm een gouden hoep aan haar vinger blinken, daar hij terstond na greep; maar de vrouwe de hant toenijpende, riep: Man mijn ring; de ring soo wel als de andere goederen, antwoorde de goede heer daarop, hooren ons nu niet meer toe; geef, geef, ik vreesse voor een erger: hetwelke sy niet gaerne willende doen, kreeg daarover een deel ysselijke kinnebakslagen; en den schelm dreygde voorts den vinger met syn enterbijl te sullen afhouden: waardoor sy verschrickt, met groote verbaastheyt riep, hou daar schelm, sult ghy een swangere vrou soo slaan. De andere, zijnde een Fransche dragonder, in het root

De aankomst van een Franse veldheer en zijn officieren.

Franse soldaten vermoorden de bewoners van een boerderij.

gekleed, hebbende een langen muts met een rooden quast over syn rug afhangende, was ondertusschen in de groote kooien bezig met des Predikantse Japonsen rok aan te trekken, en syn mantel daar over te hangen: hetwelk de eerste gewaarwordende, liep met een furie na binnen en begost met syn enterbijl de deur van de kas in stukken te hakken, hetwelk des Predicants vrouwe siende, deedse met de sleutel de kas open: de schelmen siende aan de eene zijde een geltkasje begonden hetselve met grooten haast aan stukken te slaan maar alsoose daar niet in vonden, zijnde de volgels gevlogen, begostense schrikkelijk te vloeken en te foeteren; en

vielen met enige andere, die vast de voordeur inquamen, weder op een nieu aan het plonderen, soo dat de Predicant, siende geduriglijk dese nieuwe aankomen, een besluit nam, met sijn vrou en kinderen het huys te verlaten en ten besten te geven. Wanneer sij buyten de deur op het kerkhof quamen, sagen sij Ameyde in den lichten brant.

Hij daar op begaf sich by enige Fransche Officieren, die op straat bij malkanderen stonden, en versocht in het Latijn van de selve protectie voor sijn huysgesinde, het welke hem een van de selve toesejde met dese woorden: Bene est, Domine tibi non fiet male: het is wel Domine u sal geen quaat geschieden; ubi est uxor tua, waar is uw vrou; veniat hic laatse hier komen, maar de vrouwe was het ondertusschen door het water met de kinderen en de meyt na Noordeloos ontkomen; en de Predicant menende mede weg te geraken, wierd vast gehouden van een Monsiuer Labatisse, Capiteyn onder

het regiment van den Grave de Sault. Dese evenwel, wyl eenige de kerk en andere huysen benedens Dams, met stroo in den brant wilden steken, heeft op het versoek van den Predikant soodanige ordre gestelt, met behulp van een onroomsch Capiteyn, korts daaraan binnen Vianen overleden, dat sulks niet geschiedde; staande dese met het rapier in de vuyst voor de kerkdeur: in voegen de kerk met de andere huysen beneden Dams behouden gebleven zijn.

Hierop wierd aanstonds de trommel geroert, de Fransche mars geslagen; en alsoo geraaktense aan het marcheren. Het huys van den Chirurgijn of Heelmeester in

☞ Het huys van den Chirurgijn of Heelmeester in Ameide, meester Michiel Ouman genoemd, wierd met vuurballen en slaan op de deur vermeestert.

Ameide, meester Michiel Ouman genoemd, wierd met vuurballen en slaan op de deur vermeestert. Sijn vrou had een silveren ooryser van haar hoofd afgetrokken, en elders in een hoek geworpen, soo dat het haar selver vergeten was, en hen de plaats niet konde aanwijzen, wanneer de plonderaers ook dat van haar begeerden; waarop sy

haar met brandende stroowissen en anderszins soodanig hebben gebrant en geblakert, dat sy het korts daaraan bestorven is. Ondertusschen lag de Chirurgijn op sijn bedde aan de podegra: en hy sijn siekte vergetende, geraakte van sijn bedde in den kelder; werpende een sakje met gelt, met een toutje aan een houtje vastgemaakt uyt het venster in het water, om het selve te beter, gelijk weynig na hun vertrek geschiedde, weder te konen vinden. De Franschen staken met hunne degens in de kelder, en deur het beddestroo, daar in het Soentje van den Barbier beneffens een van Bamphielts sol-

daten (om soo te seggen) gekroopen lagen; maar geraakten t' allen geluk niemant.

Een vrouwe naast de deur Annetje van der Kroes, in dit huys komende om sich te bergen, vand daar het grootste jammer, alsoose onder de voeten geworpen, te barsten getrapt, en korts daaraan gestorven is. Het huys van Boudewijn van der Pijl, geraakte door de granaten in de brant; gevende de gepekte schuur een schrikkelijcke vlam van sich.

De Predicant noch gevangen, siende een jong gebooren kint, dat hy weynig dagen tevooren gedoopt hadde, in een houte wiege dicht bij de brandende schuur leggen, daar van de ouders door de verbaestheyt gevluucht waren, sonder het selve te kunnen meenemen; en vreesende dat het selve levende sou komen te verbranden, versocht met schreyende oogen het selve kint te mogen wech nemen. Maar de Franschen, geen gevoelen van eenige saak hebbende, sloegen het selve in de wint; tot dat evenwel een van henlieden het kint wech nam, en met sich na Uytrecht genoomen heeft: daar het misschien alsnoch opgevoed word.

De huysen onder den Sluysendijk, wierden in het wederkeeren, d'een voor en d'ander na met brandende stroo, of met opgeblasene lonten in het beddestroo in brant gestoken. Men ging in de Schants over de brugge, die niet eens opgehaalt was geweest, om den vyant te keeren, voorby de plaats daar de lan-

taerne op de borstweering had gestaan, op dat de vyanden te beter mochten sien. Men vand daar verscheyde dooden, onder anderen het lichaam van dien braven Capiteyn Swansbel, die geen quartier begeert, maar sich tot der dood toe geweert had. Capiteyn Labatisse, die de eerste over de palissaden in de Schants gekomen was, en een stuk van het achter eynde van zijn rechter hantschoen door een kogel wech geschooren was, klom met den gevangen Predicant (vermits de engte van het klinket) over beyde de ryen palissaden heen. Ondertusschen schooten Capiteyn Jacob Hoek uyt de Snaau (de Faam) genoemt, en Capiteyn N. Meesters uyt den Uytlegger, leggende op de Lek, omtrent den Steenoven, soo geweldig in en over het werk, dat men niet wist waar men sich bergen soude. Dus komense beneden Dijks. In de eerste rye palissaden bleef een Fransch soldaat boven aan het scherp eynde achter in den bant van zijn broeck hangen: daar hy soo lange hangen bleef, tot dat hy ten laatsten doot geschooten wierd. Die overdag (denkende niemant dat zijn bundel so versien was, en elk hem daarom latende hangen) van een boerejongen los gemaakt wierd, die vier goude pistoletten uyt zijn sak haalde.

Op Achthoven, omtrent de herberge van den Nobelen Baas, wierd hunnen hoochgeachten Castelno door een jongen uyt de schants in zijn schouder geschooten: dat hem seer speet, soo hy seyde; waardoor hy, onder veel gefoeter, en gedurig roepen van Jesu Maria, en mon Dieu, op een boerewagen na Uytrecht gevoert, na enige dagen overleden, en met seer groote statie begraven is. Wanneer nu de Predicant aldus met de rest voort geraakte, vraagde de Grave de Sault, haren Generaal,

sittende te paerde met een swarte fulpe muts en gouden quast daar op, wie den gevangene was? Capiteyn Labatisse antwoorde eerbiedelijck, le Ministre du village Boule-je, den Predicant van de brandende plaats gaf tot antwoord, Possible, Do[minus] oportet aufugere non exspectare hostes. Labatisse gaf den Predicant zijn snaphaan te dragen: vragende meermalen, neffens andere Officieren, hoe de brandende Plaats en veroverde Post wierde genoemt, hoe veel volk daar in was, hoe wijt Gorinchem en Schoonhoven van daar gelegen was? spottende met die van binnen, datse door het tromslaan sulck geraas maakte; dat Bamphield een pultion was; hy was te vroeg deur gegaan; sy hadden hem niet eens in het werk gesien.

Verscheydene gevangens sag men langs den weg. Den knecht van Bamphielt, Luytenant Teuneman, en Vaandrig Boudewijn de Wit, op syn hemd uytgekleed, wierden gevanckelijck na Uytrecht henen gevoert; neffens eenige inwoonders van Ameyde; die tot Lexmont de Halter af-stroopten en naakt t'huys quamen.

Verscheydene vrouws-personen gingen naakt uyt gekleed, omhangen met een stuk van oude totten. Na de Vaart over den uysterweert buyten Vianen, seker passagier swaarlijck in zijn buyk met een rapier gequetst, houdende de bloedende wonde toe, uyt vreesse het ingewand hem mochte ontlopen, onbermhertig neffens d'andere heen gedreven,

seyde, och Domine, waartoe zijn wij gekomen. Kond ghy my niet vry helpen? Ik kan niet langer gaan. Op den Uysterweert by Vianen wierden de achterste in-gewacht, vermits sy vreesden voor achtervolg van die van Gorinchem en Schoonhoven. Yder sag den veroverden buyt in 't wachten by sich over: sommige dronkaerts dronken den mede genomen borlesjoes of sjanpu uyt de vaatjens; andere reden op geplonderde bedden; dese oversag zijn genoomen gelt, gene zijn uytgeschudde tekke met geroofden huysraet; daar was gjang, ginder getier over den bekomen buyt, verkregene victorie, en veroverde beesten en paerden. Seker Gereformeed Fransch soldaat, sprekende goet Latijn, sprejde zijn mantel op het gras neder, trok zijn mes uyt

Fransse soldaten vermoorden, verminken en verkrachten de bewoners van een dorp.

Franse soldaten vermoorden de bewoners van een dorp en spietsen een kind aan een lans.

de schede, en presenteerde sijn, dienst om des Predicants beslijkte schoenen en koussen schoon te maken, schafte peyn en farmagie, met serieuze presentatie: had gy in t'eerste by my geweest, of och konde ik u noch los helpen; mijn ouders zijn goede Calvinisten in Vrankrijk; maar indien het ons mislukte, gy wierd aanstonds aan een boom vastgemaakt en geharquebuseert, en ik aan de tak op-gehangen. Een ander Fransch Capiteyn vraagde, Do[minus] an non sitis, imo magis quam esurio? seyde de Predicant: sed non habeo nummos quibus emam cerevisiam, antwoorde, visus sardonico: Do[minus] Labatise dabit statim minores, ast eu ipsi majores.

Aan de Vaart in een schuyt in 't vooronder geraakte hy onder acht Capiteynen verhalende yder sijne dapperheyt, toonde een sijn driekant stekaat met welke hy drie van de onse hadde doorregen. Een van haar al lachende, vraagde; Ministre quantum valent centum dupliones?

Willende te kennen geven dat sijn rantsoen 100 goude pistoletten soude wesen; doch liet sulks onverstaan passeren.

Tot Uytrecht uyt de schuyt tredende, sag men aan wederzijde van de straat, buyten de Tolsteeg-poort, meenigte van burgers staan; siende met verwonderinge de veroverde vaandels, verkregene buyt, voort-gedreven gevangens, en den voornoemden Franschen dragonder, gehabitueert met des Predicant Japonse rok en over-hangende mantel; die de Predicant daarna evenwel (door een Officier den soldaat af-gekocht) weder gegeven zijn: denselven Predicant na sijn naam vragende, om hem in tijt en gelegentheyt sijn geldt we-

derom te geven, tot antwoordt kreeg: het ware niet nodig, het was hem geschonken. Dese was een van de Gereformeerde religie.

Aldus is de Predicant eerst na Uytrecht, en van daar na Amersfoort gevoert, alwaar in sijn gevangenis seker Franciscaner Monnik by hem quam: die vraagde, of hy ook, doen hy gevangen wierd, in de wapenen was geweest? en verstaande van neen, bood sijnen dienst aan, om by Luxemburg te gaan, om hem voor een kleyntje te doen lossen; gelijk hy des anderen daags dede: brengende antwoord terugge, datse hem niet aanmerkten als een Predicant, maar als een wiens leven sy hadden beschermt, en op wiens voorspraak sy sijn huys, kerk en gansche buurte gespaart hadden; waarom niet hy, maar de gantsche gemeente sijn los-gelt behoorde te betalen.

Eyndelijk is de Heer gelost, en weder tot Ameyde geraakt: alwaar hy doen op die post den Luytenant Luchtenberg vand te commanderen, vijfenveertig huysen af-gebrant, en achtien buyten het Dorp of Stedeken. Levende waren verbrant Annetje Hendriks, bedaagde dochter, Haasje Flooris, getroude vrou: Klaas de Lichtvoet, leggende siek te bedde, en een onbekent kint: mede is verbrant het doode lichaam van een vrou, die beneffens een soldate-vrou onder een gevallen gevel verplettert zijn. Een burger Abraham van Asperen, en Willem Jansz van Hindhoven zijn wredelijk vermoort. De andere moetwillen en schenderijen zijn ordinair geweest, en niet gevoeglijk uyt-tedrukken: het is genoeg te seggen dat het Fransche overwinners zijn geweest. Siet verder aangaande dese saak een brief van den heer Wirts.

MISSIVE

Hoog-Mog. Heeren,

Mijn Heeren, U Hoog-Mog. kan mits desen onderdanig niet voor onthouden, hoe dat ik gisteren een paar uren voor den dag, omtrent de klokke vijf alhier schieten hoorende, en van den toorn en wal gewaar werdende, dat het ter Ameyden was, alwaar kort daar na een brant ontstont, gaf ik ordre, dat het volk soo voort in de wapenen soude komen: en het regiment guardes van sijn Hoogheyt s'avonts tevoren hier gekomen wesende, en noch in schepen aan de brug leggende; en also het gereetste zijde, liet ik Marquerque marcheren met de Heer Commandeur Golsteyn verlatende, dat soo ras de gecommandeerde van de andere regimenten gereet waren, de selve ook volgen soudent. Als ik voor mijn persoon met eenige weynige ruyters, de welke hier leggen, voor-uyt gaande op ter Ameyde, recognolceerde, kreeg ik door eenige gevangens kontschap, dat die Post van Ameyde al overweldigt was; en dat de vyant, de welke over 800 man te voet, en 200. soo dragonders als ruyters sterk hadde geweest, nadat hy Ameyde uytgeplondert en in den brant gesteken hadde, wederom geretireert was. Op de Sluyse ter Ameyden komende, hebbe ik het werk soodanig in sijn geheel gevonden, dat niet meer als een palissade was afgekapt. Ameyde was op verscheyde plaatsen in den brant gesteken, en een groot deel afgebrant; al evenwel sijn Kerk, Raat-huys en andere huysen noch blijven staan. Die in de Kerk in reserve bewaarde ammonitie, wierd ook noch daar in gevonden. Ik hebbe den Luytenant Colonel Krone-man met ses Compagnien van sijn Hoogheyt guardes, als de welke mij de eerste volgden, tot defensie en betere verbouwinge van de werken daar gelaten, tot dat het regiment van Sidlenitsky tot Schoonhoven, als waar toe de patenten jongst van Swammerdam afgesonden, sal sijn aangekomen, soo wanneer de Heer Marquis de Westerloo, de garde sal af-lossen laten. Van 't Bamphielts regiment sijn op de Ameydische Sluyse doot gebleven Capiteyn Swansbel, een Luytenant, en een Vaandrig swaerlijk gequetst, maar niet gevangen. Die gene welke onse gevangens hebben sien wech voeren, seggen, by de tsestig geweest te sijn. Van de hare hebbe ik als boven recognosceren latende, seven gekregen; aan dooden eenige twintig getelt; soo veel ik uyt de plaatsen daar sy lagen judiceren konde, wel soo vele Franschen als van de onse; maar van het Bamphielts regiment sullen wel vele verlopen weesen. Ik hebbe hem geheten, met het regiment tot Nieupoort te logeren, om het verlopen volk wederom by malkander te brengen. Waarmede Hoog-Mog. Heeren etc.

Gorcum den 28. November 1672.

Getekent, P. Wirts.

Wanneer de Heer Wirts van Ameyde nu weder terug gekeert was, is hem door brieven van den vorderen stant der saken dit bericht gedaan: als datter twee gevangenen van het Bamphieltshe regiment weder teruggekomen waren, die by nacht de Franschen ontliepen, de welke bericht deden, datter niet meer als ses gevangenen soo in als by de Franschen waren geweest; wegens de dooden datter dien dag twee-en-twintig begraven waren; onder de welke al eenige waren, die men voor Officieren mocht aansien; een was er noch te Lexmonde van hen gestorven, behalve de andere, die sy in de rivier geworpen of met sich gesleept hadden: nadat sy tot Vianen hadden bekend, soudent sy sestien gequetsten hebben gehad; onder de welke de Commandeur selver sou sijn geweest.

Dese dooden en gequetsten, die de Franschen hier hadden gekregen, quamen hen van de Uytleggers, die met hun geschut met schroot geladen in den eersten aanval daar dapper onder gespeelt hebben.

De heer Castelnau, aanvoerder van dese troepen, was mede een van de gequetsten; die daar na tot Uytrecht, benefens noch drie andere Capiteynen, die mede op desen tocht waren geweest, aan hare wonden gestorven sijn.

De huysvrouw van desen Castelnau, was in Vrankrijk even te vooren van een jonge soon bevallen: en nu verstaande de doot van haar man, quam met haar drie kinderen voor den Konink, dede haar beklag, en wierd van sijn Majesteyt ook seer eerlijk met verscheydene ampten voor hare kinderen begiftigt.

Ondertusschen was de Colonel Bamphielt vast besig om sijn verlopen en verstrooyde regiment tot Nieupoort weder by een te vergaderen. Maar hij selfs wierd daar na beschuldigt (over wandevoiren in dese actie gepleegt), gevangen, en in 's-Gravenhage in de Castelely versekert.

Tot zover reikt het verslag van de hiervoor vermelde van den Bosch in het Tooneel des Oorlogs te Ameide in 1672.

Ofschoon verheugd over het vinden van de bovenstaande boeiende gegevens omtrent de oorlogsdagen in 1672 in Ameide speelt het de schrijver dezes zeer, dat er geen aanknopingspunten gevonden werden voor sijn persoonlijk genealogisch probleem, dat in dit blad (september 1996) reeds gesignaleerd werd. Geen spoor te vinden van Adriaen Cornelisz Veerman, gehuwd met Gerritje Goris Blomdochter in 1651, die in 1656 een huis kocht aan de oostzijde van de oude haven, in 1671 nog wordt vermeld in een schepenen-aantekening, maar van wie, noch van hem, noch van sijn vrouw, noch van hun kinderen (voor zover de doopgegevens nog aanwezig sijn), te weten Cornelis gedoopt 7-1-1664, Aelt 11-3-1666, Aeldert 20-2-1668 en Gougje 20-2-1670, iets kon worden achterhaald. Wat is er met hen gebeurd? Waar sijn ze gebleven?

De Slag bij Sluis en kolonel Bampfield

Hans van den Heuvel

publiceerde de kolonel, eveneens in het Frans, een uitvoerig verweerschrift, getiteld

“Reflexions du Colonel Bampfield, Sur les Commentaires de Mr. Vercken. Touchant l’Attaque des François sur les Escluses d’Ameijden le 27. Novembre 1672. Avec la Relation du dit Colonel Bampfield”.

Eind maart 2008 kwam Herman Beckmann in de Universiteitsbibliotheek van Utrecht een Nederlandstalige uitgave van dit document op het spoor. Jammer genoeg is de tekst zo lang dat publicatie in het Nieuwsblad te veel ruimte zou vergen.

Daarom wordt voor geïnteresseerden de mogelijkheid geopend om de publicatie in digitale of

Dr. Bram Vroon maakt in zijn artikel over de slag bij Sluis gewag van de krijgsverrichtingen van het regiment Bampfield. Deze eenheid droeg de naam van kolonel Bampfield, een Engelsman in Staatse dienst, die eind november 1672 niet was opgewassen tegen het numerieke overwicht van de Fransen en de wijk moet nemen.

Het militaire treffen had voor de kolonel een dramatische nasleep, omdat zijn directe superieuren van oordeel waren dat hij ondermaats had gepresteerd. Dit leidde ertoe dat de regimentscommandant voor een krijgsraad moest verschijnen. Hoewel dit college tot de conclusie kwam dat kolonel Bampfield niet in gebreke kon worden gesteld, betekende de Slag bij Sluis het einde van diens militaire carrière.

Een curieuze rol in deze kwestie speelde een vele artikelen tellend, in het Frans gesteld geschrift van luitenant-kolonel (overste) Vercken, de plaatsvervanger van kolonel Bampfield, waarin betrokkene van incompetentie werd beticht. Om de aanval te pareren

gedrukte vorm te verkrijgen (via mailadres: h.j.beckmann@planet.nl of telefoonnummer: 0183 601997).

Het recht van boze burgers¹

De volkswede van 1672 was niet geregisseerd door de prins van Oranje. Burgers eisten uit eigen beweging goed bestuur.

Dirk Vlasblom

In de zomer van 1672 wankelde de Nederlandse Republiek. Vanuit het oosten vielen de legers van Frankrijk, Munster en Keulen het land binnen en op de Noordzee naderde een Britse oorlogsvloot. In de steden van Holland en Zeeland liepen burgers te hoop tegen de regenten en in Den Haag werd een politieke moord gepleegd.

Over dit rampjaar vertelden generaties schoolmeesters: het volk was redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos.

Vooraanstaande Nederlandse historici als P.C.A. Geyl en D.J. Roorda schreven dat Willem III, Prins van Oranje, aan het langste eind trok doordat hij de volksmassa behendig bespeelde en opzette tegen de regenten. Dit denkbeeld van het volk als willoos werktuig van de prins wordt nu bestreden. Donderdag promoveerde historicus Michel Reinders aan de Erasmus Universiteit op het proefschrift *Printed Pandemonium-The power of the Public and Popular Political Publications in the Early Modern Dutch Republic*². Reinders analyseerde de ongekende hoeveelheid politieke pamfletten die in 1672 in omloop werden gebracht. Behalve propaganda van hogerhand waren er ook veel 'gedrukte rekestes'.

Dit was iets nieuws. De schrijvers richtten zich niet tot de overheid, maar rechtstreeks tot een anoniem publiek. En daarmee tastten ze het gezag van de overheid aan. Deze rekestes, schrijft Reinders, verwoordden de aspiraties van een autonome burgerbeweging. Het volk was, kortom, helemaal niet willoos en ook niet redeloos.

Gepeupel

'Het oproer in de steden is vaak afgeschilderd als woede-uitbarsting van een amorfe massa', zegt de promovendus. 'Met termen als 'grauw' en 'gepeupel' ontsloegen historici zich van de taak uit te leggen wie dit nu eigenlijk waren en waarom ze deden wat ze deden. Ik heb een groot aantal oproeren in 1672 bekeken en zag dat burgers er overal een hoofdrol in speelden. Zij vonden dat de regenten hun plicht hadden verzaakt om het land te verdedigen en dat ze

de prins van Oranje ten onrechte buiten de politiek hadden gehouden.

In de zeventiende eeuw waren 'burghers' stedelingen met rechten en privileges in hun woonplaats. Zij betaalden belasting en hadden een vast adres. Het waren vooral zelfstandige handwerkslieden, georganiseerd in gilden, maar ook reders en kooplui. Het 'volk' in bredere zin, vaak vreemdelingen, zwoegde op de werven, in de werkplaatsen en op schepen of trok bedelend rond, en speelde geen rol in de politiek.

Reinders: 'Alle burgers samen vormden een politieke gemeenschap, 'de gemeente'. De zeven-tiende-eeuwse Nederlandse was een contract tussen overheid en burgers.

Beide partijen hadden rechten en plichten. Een burgerplicht was deelname aan de schutterijen of burgerwachten. Wie aan de burgerplichten voldeed, was lid van de gemeente en mocht ook eisen stellen aan de vroedschap (stadsbestuur). De regenten zijn vaak afgeschilderd als een kaste van superrijken. Reinders nuanceert dit: 'Ruim gedefinieerd is een regent een burger met een politiek ambt. Kapitaal was,

naast 'aan zien' en bekwaamheid, een voorwaarde voor het bekleden van zo'n ambt. Kapitaal was, naast 'aan zien' en bekwaamheid, een voorwaarde voor het bekleden van zo'n ambt. Wie arm was, kon immers gemakkelijk worden omgekocht. Toch hebben veel

Over dit rampjaar vertelden generaties schoolmeesters: het volk was redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos.

1 Dit artikel verscheen eerder de katern Wetenschap van NRC Handelsblad van 29 & 30 november 2008.

2 Gedrukt Pandemonium- De Kracht van de Publieke en Populaire Politieke Publicaties in de vroeg Moderne Nederlandse Republiek.

Gedeelte van de waterlinie. Het grijze gedeelte stond onder water.

van de rijkste families van de Republiek zich nooit ingelaten met politiek.” Sinds de dagen van Maurits en Van Oldenbarnevelt bestond er een politieke tegenstelling tussen de regenten, vertegenwoordigd in de gewestelijke Staten en de Staten-Generaal, en de Oranjes, die als stadhouder vooral een militaire en diplomatieke rol vervulden. Na de dood van Willem II in 1650 was er geen stadhouder meer benoemd en werd de Republiek geleid door raadpensionaris Johan de Witt. Prinsenzoon Willem werd opgevoed als ‘kind van staat’. De burgerrevolte begon medio juni 1672. Een Frans leger onder leiding van Lodewijk XIV bezette Doetinchem, veroverde de IJsselsteden en rukte op naar Utrecht. Het leger van de Republiek trok zich terug, de dijken werden doorgestoken en een brede strook water tussen Zuiderzee en Lek scheidde de Fransen van de vesting Holland. Tot grote woede van de burgers in Holland en Zeeland stuurden de Staten-Generaal een afgevaardigde met vergaande concessies naar het Franse kamp.

Reinders: “Het lag niet alleen aan de regenten dat de landsverdediging faalde. Enkele provincies, zoals Zeeland, weigerden eraan mee te betalen zolang Holland de prins niet benoemde tot opperbevelhebber. Wel zijn hier en daar jonge jongens commandeur ge-

worden en werd er bij de aanstelling van ambtenaren in het algemeen te weinig gekeken naar bekwaamheid.”

Kapitein-generaal

Op 4 juli werd Willem III verheven tot stadhouder van Holland en op 8 juli stelden de Staten Generaal hem aan als Kapitein- en Admiraal-Generaal. Reinders: “Dit was het gevolg van krachtige druk van onderaf. In alle pamfletten van de maanden juni en juli

stond dat Willem stadhouder moest worden. Burgers verwachtten dat hij Engeland kon bewegen zich terug te trekken uit de oorlog. Karel II was immers zijn oom. Ook dachten zij dat Willem hun rechten en privileges beter zou beschermen dan de regenten. Wat Willem zelf voor ogen stond, is minder duidelijk; hij blijft een wat geheimzinnige figuur. Wel staat vast dat hij de soevereiniteit

voor zichzelf wilde opeisen. Met burgers had hij niet zoveel op. Maar hij kon hen niet negeren, want daarvoor had hij onvoldoende macht.”

Op 20 augustus werden voor de Gevangenpoort in Den Haag Johan en Cornelis de Witt vermoord door een woedende menigte, waaronder leden van de burgerwacht. Reinders noemt dit ‘een waterscheiding in de Nederlandse geschiedenis’. “Daar liet de beweging zien waartoe ze in staat was. De moordenaars waren

burgers, niet 'het grauw'. Dit was niet het werk van een opgehitste, redeloze massa, maar een bewuste politieke afrekening. Ik ben ervan overtuigd dat ook de mensen die de lijken van de De Witts uit elkaar hebben getrokken en voor een deel geconsumeerd, die de vingers hebben afgesneden en verkocht, burgers waren. Hoe gruwelijk de moord ook was, hij was en bleef een wapen in handen van de burgerbeweging."

Na de moord scheidden de wegen van de burgerbeweging en de Oranjefactie. "De orangisten stelden eind augustus voor om Willem tot soevereine graaf van Holland te benoemen; dan zou hij min of meer monarch worden. Daar waren de burgers het volstrekt niet mee eens. Ze reageerden furieus en kwamen met een hele rits eigen eisen, de tweede petitiegolf. Oranje kwam toen op bijna geen enkel lijstje meer voor."

Zuiveringen

In de loop van september en oktober werden in een groot aantal stedelijke vroedschappen zuiveringen doorgevoerd. Reinders: "De burgerbeweging en Willem wilden dit allebei, maar ze hadden daar heel verschillende ideeën over. De prins probeerde mensen in de stadsbesturen op te nemen die hem goed gezind waren. Maar burgers in die steden kwamen met eigen kandidatenlijsten. Als Willem ergens een bestuurder had aangesteld van wie de burgers zeiden: 'als die in de buurt van het stadhuis komt, breken we allebei zijn benen', werd die fluks vervangen."

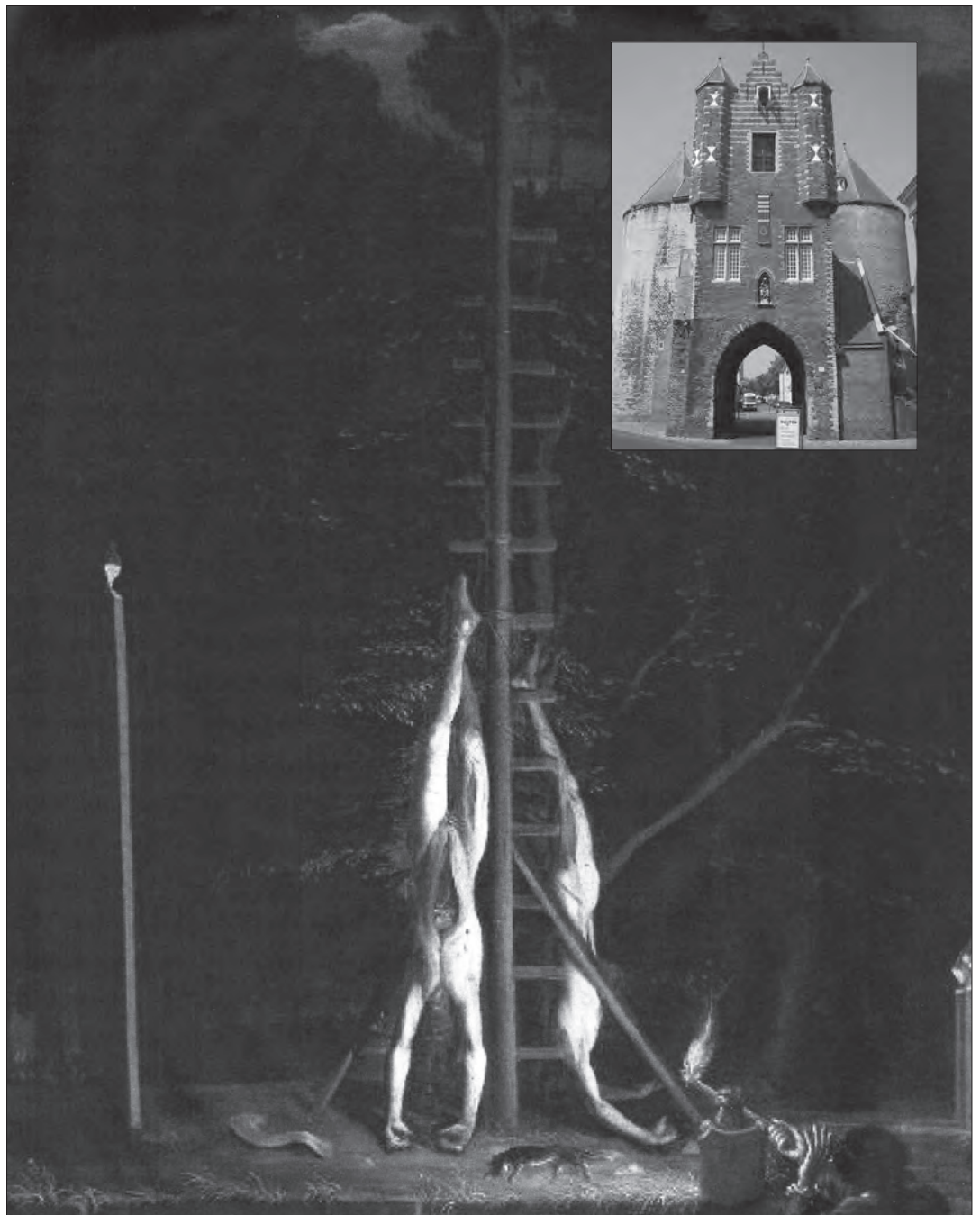
Toch was de positie van de prins versterkt door de troebelen van 1672. Reinders: "Hij wist gunstige vredesverdragen te sluiten

met 's Lands vijanden. Er is wel gezegd dat de burgers toen op een zijspoor zijn gezet en dat er een periode

volgde van achterkamertjespolitiek. Ik heb gekeken naar de pamfletten tot 1688 en ik heb een heel andere indruk. Elke keer als het mis dreigde te gaan, waren daar weer die burgers met hun gedrukte petitities – dé innovatie van 1672. Die verwezen steevast naar De Moord en maakten zo duidelijk wat

er kon gebeuren als het ontbrak aan goed bestuur. Zij waren geen democraten in de moderne zin van het woord. Van gelijke rechten voor iedereen en algemene verkiezingen repten zij niet, maar in 1672 hadden ze wel degelijk een stap in die richting gezet".

Op 20 augustus werden voor de Gevangenpoort in Den Haag Johan en Cornelis de Witt vermoord door een woedende menigte, waaronder leden van de burgerwacht.

De lijken van de gebroeders De Witt, opgehangen op het Groene Zoodje aan de Vijverberg te Den Haag, 1672.

De 'omkeerportretten' van Romeyn de Hooghe (1645-1708)

Herman Beckmann

In 1672 maakte Romeyn de Hooghe zes prenten van de hoofdrolspelers van het rampjaar, zijnde: Stadhouders Willem III, Lodewijk XIV, Karel II, Christoph Bernard Freiherr von Galen, bisschop van Munster, Maximilliaan Hendrik van Beieren, bisschop van Keulen en de gebroeders de Witt. De zes portretten zijn om te keren en de Hooghe laat dan het ware gezicht van de geportretteerde zien in de vorm van een dier. Met een uitzondering: Stadhouders Willem III wordt omgekeerd geen dier maar de oorlogsgod Mars.

Welhem die als een Mars de gele kriygh wedersteer De factien verdelgt Der Leeuwen toeverlaet.

In 1672 wordt de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vrijwel tegelijkertijd aangevallen door Frankrijk, Engeland, het bisdom Munster en het keurvorstendom Keulen. Het bondgenootschap staat onder leiding van de Franse koning, die op economische gronden alle gebieden ten zuiden van de Rijn ('de natuurlijke grens van Frankrijk') onder zijn invloedssfeer wil brengen. In de Republiek van Raadpensionaris Johan de Witt ziet men als oplossing het aanstellen van de jonge Willem III als stadhouder en bevelhebber van het Staatse leger. Dit bleek een goede keuze want Willem III was in staat de vijand het land uit te werken. Johan de Witt en zijn broer worden verantwoordelijk geacht voor de aanval op de Republiek en zij worden op beestachtige wijze in 's-Gravenhage vermoord.

Het onderstaande portret van Lodewijk XIV, de initiator van de oorlog, toont omgekeerd een leeuw. In de randtekst wordt gewag gemaakt van het feit dat de leeuw kracht gebruikt en geen geld. Dit is een verwijzing naar het feit dat Lodewijk XIV zijn bondgenoten betaald had om de Republiek de oorlog te verklaren.

Die Leeuw is, dwingt door kracht, niet door klank van Lowiesen. De Leclij kreeg het Schalms, ensalt ook Schems verliesen.

Karel II, de koning van Engeland, had samen met Zweden en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een verbond gesloten om de invloedssfeer van de Fransen te beteugelen. Maar daar trok hij zich niets van aan en viel de Republiek vanuit zee aan. Als men zijn portret omkeert ziet men een tijgerkop, die geweld symboliseert. Het masker verwijst naar bedrog en de ketting van Franse lelies verbindt het masker met scepters, rozen en een harp. Dit zijn symbolen die bij Engeland horen.

Niet als een Kerel valt hij keerels op de huid Maer als een Tijger wie verbonden breeckt om buyt.

'Bommen Berend' werd Christoph Bernard Freiherr von Galen, de bisschop van Munster, door de Groningers genoemd, vanwege het veelvuldige gebruik van door kanonnen afgeschoten bommen. Voor die tijd het modernste wapentuig, waarmee aanzienlijke schade werd aangericht binnen de stadsmuren van Groningen tijdens het beleg. De Groningers schoten terug met het kanon de Grote Griet. Door toedoen van Carl von Rabenhaupt moest Von Galen zijn poging, na maanden beleg, tenslotte staken. Op 17 augustus 1672 hief hij het beleg op. Het einde van het beleg staat bekend als het Gronings Ontzet; het feest wordt vanaf 1700, na de invoering van de Gregoriaanse kalender, op 28 augustus gevierd. Op de prent is de mijter van de bisschop van Munster versierd met een Franse lelie en Franse francs. Draait men de prent om dan ziet men de kop van een var-

ken.
 “Bommen Berend” was een gehaat persoon en hij werd op veel spotprenten als een varken afgebeeld.

Dien Boefkop uyt het kot gekropen van een verken laet omgecocht als dol met duivels vande verken.

Maximiliaan Hendrik van Beieren (München, 1621 - Bonn, 1688) was een zoon van hertog Albrecht VI van Beieren en Mechtilde van Leuchtenburg. Hij kwam als coadjutor naar Keulen om zijn oom Ferdinand van Beieren bij te staan en volgde hem na diens dood in 1650 op als aartsbisschop-keurvorst van Keulen en prinsbisschop van Luik, bisschop van Hildesheim en Münster en abt van Stavelot. Maximiliaan Hendrik was mensenschuw en sloot zich het grootste deel van zijn leven op in het klooster Sankt Pantaleon in Keulen. Hij werd door Lodewijk XIV betaald om de noordelijke en oostelijke provincies van de Republiek, samen met de bisschop van Munster, aan te vallen.

Keert men het portret van Maximiliaan Hendrik van Beieren om, dan zien wij een ezel met een zak met goud op de rug, die munten uitbraakt. Volgens Romeyn de Hooghe waren goud en geld de enige motieven voor de bisschop om de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de oorlog te verklaren.

Dees leijt in Culensant en sieden van sijn Seckt Schent Keur en Kijserstrouw om Gout een Esels Gost.

Als laatste zijn de gebroeders de Witt door Romeyn de Hooghe uitgebeeld. Als men de prent omdraait ziet men een wolf en een vos, die list, geweld en be-

drog verbeelden. Het randschrift bij de afbeelding vermeldt dat het land weer opkrabbelde na de dood van de broers. Johan de Witt was de zoon van een Dordtse houthandelaar. Hij studeerde vanaf 1641 rechten aan de Universiteit van Leiden. In 1645 vestigde Johan zich in Den Haag als advocaat. In 1653 werd De Witt raads pensionaris van Holland, aangezien Dordrecht als oudste stad in Holland de meeste rechten had om een kandidaat te leveren. Onder De Witts leiding werd in 1654 vrede met Engeland gesloten waarbij De Witt een geheime Akte van Secluse liet opnemen die het de Republiek verbood de zoon van stadhouder prins Willem II automatisch als stadhouder aan te stellen. De Witt stelde de staatsfinanciën op orde en creëerde een sterke vloot. Toen in 1665 opnieuw oorlog uitbrak met de Engelsen, werd in deze Tweede Engels-Nederlandse Oorlog dan ook de overwinning behaald. De Witt was betrokken bij de totstandkoming van de Vrede van Breda in 1667. Om de Engelse handelsrivaal te weerstaan, was het Staatse

Daer 't Wolfsvel by de Vos en list vaere Gerete Is t sane by sijn verderf hier Eynt het al herstelt.

leger echter sterk verwaarloosd. De Witt probeerde door een pro-Franse politiek te voeren de veiligheid van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te waarborgen, maar wilde niet meegaan met het plan van Lodewijk XIV om de Spaanse Nederlanden te verdelen. Hierop volgde in 1672 tijdens de Hollandse Oorlog de Franse invasie van de Republiek. Twee weken nadat zijn broer Cornelis op valse beschuldiging van verraad werd gearresteerd trok De Witt zich terug als politiek leider. Op 21 juni overleefde hij al een eerste moordaanslag; hij werd neergestoken maar herstelde. Toen Johan zijn broer op 20 augustus bezocht, in de val gelokt door een vervalste brief, werden beide broers door het gepeupel vermoord; in feite ging het bij deze “spontane” aanval om een zorgvuldig geplande moordaanslag. Aanvankelijk beschermde de cavalerie de gevangenis, maar ze kreeg van hogerhand het bevel te vertrekken onder het valse voorwendsel van een bericht over plunderende boeren. Daarna drong een groep volk de gevangenis binnen en sleurde de broers naar buiten. De gebroeders de Witt kregen een nekschot; hun lijken werden ontkleed, en ondersteboven opgehangen.

Markante, emotionele Rampjaar-verslagen

Recensie door Wim Wirtz. Gepubliceerd op 03-07-2009 in de Volkskrant.

Een briefwisseling als ondergrond voor een geschiedschrijving – is dat een werkbare formule? In het boek van Luc Panhuysen over Nederland in 1672 pakt het goed uit.

Margaretha Turnor (1613-1700), kasteelvrouwe van Amerongen, schreef vellen briefpapier vol over haar kleinkinderen, haar geliefde zoon, haar weerspannige schoondochter en de verbouwing van haar riante behuizing. Maar ze moet ook met een onstillbare nieuwshonger hebben geschreven over de gang van zaken in de Republiek der Nederlanden in het hectische jaar 1672 en daarna. Ze hield de gebeurtenissen goed bij. Ze 'ontplooidde haar eigen nieuwsdienst', schrijft de historicus Luc Panhuysen in *Rampjaar 1672 – Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte*.

Godard Adriaan, baron van Reede, heer van Amerongen geschilderd door Juriaan Ovens in 1661.

Margaretha Turnor, vrouwe van Amerongen geschilderd door Juriaan Ovens in 1661.

Margaretha stuurde honderden 'missives' aan haar man, de diplomaat Godard Adriaan van Reede (1621-1691), die zich als prominent onderhandelaar namens de Staten-Generaal in Duitsland een slag in de ronde werkte om zijn vaderland uit de problemen te helpen. De Republiek was in oorlog met Engeland, Munster, Keulen en Frankrijk – met Lodewijk XIV als grootste antagonist.

De Franse zonnekoning wilde wraak voor de Spaanse Nederlanden – het huidige België – die door de Republiek als bufferstaat werden gebruikt tegen de Fransen. Hij wilde ook de glorie van de zege, die natuurlijk op Zijne Doorluchtigheid moest afstralen. Het land van boeren en haringkakers moest dus bij Frankrijk worden ingelijfd.

Panhuysen heeft het Rampjaar ruim genomen. In 1672 voltrokken zich weliswaar de bekendste gebeurtenissen – de Franse aanval, de volksoptstanden, de moord op de gebroeders De Witt – maar begin 1673 was de oorlog nog niet eens op de helft. Hij koos voor een Rampjaar van zeventien maanden, ook al omdat hij zo meer aandacht kon geven aan de internationale politiek en de diplomatie, ‘die in belangrijke mate hebben bijgedragen aan het overleven van de Republiek’. Overigens werd de oorlog pas in 1678 definitief beëindigd met het Verdrag van Nijmegen.

Voor zijn boek maakte Panhuysen dankbaar gebruik van de omvangrijke briefwisseling tussen Margaretha, haar man en hun zoon Godard, een hoge militair die het uiteindelijk tot generaal-majoor zou schoppen in het leger van stadhouder prins Willem III, de latere koning van Engeland. Een groot deel van die correspondentie wordt

bewaard in het Utrechtse Archief. Ambassadeur Godard Adriaan had zijn brieven keurig geordend: 16 dozen met elk 80 tot 100 verstuurd brieven, en 70 dozen met ontvangen missieven, exclusief de 7 en 6

dozen met brieven van respectievelijk Margaretha en zoon Godard. ‘Wie leest wat zij elkaar schreven,’ schrijft Panhuysen, ‘beluistert een driehoeksgesprek.’ Dat ‘driehoeksgesprek’ vormt zo’n beetje de basis van zijn boek.

De kasteelvrouw van Amerongen volgde het nieuws over de oorlog, te land en ter zee, op de voet, aanvankelijk binnen de veilige muren van haar riante slot, daarna noodgedwongen, vanwege de oorlog, in een huurhuis aan de Nieuwe Herengracht in Amsterdam, en uiteindelijk in de familievilla aan de Kneuterdijk in Den Haag, vlak bij het Binnenhof. Ze berichtte haar echtgenoot in markante en emotionele zinnen (aldus Panhuysen) over de Waterlinie die tegen de vijand was opgeworpen, over de troepenbewegingen van de Fransen, hun arrogantie en hun wreedheden, ze schreef hem over het boze gewone volk dat in 1672 ‘lafhartige’ Nederlandse regenten met toenevend geweld belaagde, in sommige plaatsen de sleutels van de stad in beslag nam en op 20 augustus de gebroeders Johan en Cornelis de Witt bij een lynchpartij in Den Haag letterlijk aan stukken scheurde.

In 1673, toen ze 60 werd, had ze haar nieuwsgierigheid nog niet verloren, schrijft Panhuysen. Ze bleef nieuwsbrieven schrijven. Den Haag, hoofdstad van de diplomatie, was voor haar the place to be. Brieven uit alle windstreken, van Londen tot Istanbul, kwamen daar samen. Op en rond het Binnenhof legde Margaretha haar oor te luisteren, raadpleegde haar netwerk en toog tegen de avond met een schat aan informatie naar huis. Daar ging ze aan haar schrijftafel zitten en ‘wong zich helemaal leeg’ in haar brieven aan Godard Adriaan.

Zij schreef volgens Panhuysen zoals de nieuwsmedia van haar tijd dat deden: net als bij de Oprechte Haerlemse Courant en de Amsterdamsche Dingsdaegsche Courant stond het oude nieuws op de eerste bladzijde bovenaan en groeide de actualiteit naar onderen, niet zelden met een PS’je waarvan haar man in Duitsland niet geruster zal zijn geworden. Zoals: ‘...dit is ’s avonds de klok halfnegen, men zegt dat Maastricht wordt aangevallen.’

Een briefwisseling als ondergrond voor een geschiedenisboek – is dat een werkbare formule? In Rampjaar 1672 pakt het goed uit. Door de vele perspectiefwisselingen krijgt Panhuysens geschiedschrijving een aantrekkelijk karakter. Daar komt bij dat de auteur zich laat gelden als een gedegen historicus met een groot gevoel voor aansprekende details. Zijn verslaglegging is heel precies en meeslepend. Dat zie je terug

in de hoofdstukken over de volksoptstanden tegen de Republikeinse regenten, de moeizame opbouw van de Waterlinie, de cruciale strijd in het gebied Woerden-Alphen, de Franse gruwelen tegen de weerloze bevolking van Bode-

graven en Zwammerdam, de Republikeinse herovering van Naarden en daaromheen de diplomatieke manoeuvres – en deconfitures – aan het hof van de Brandenburgse keurvorst Frederik Willem, die uiteindelijk samen met de Weense keizer Leopold een sleutelrol zou vervullen in de aftocht van Lodewijk XIV.

Panhuysen heeft een ronkende, opbollende schrijfstijl die tot doorlezen noopt. Maar soms grijpt hij lelijk mis. Dan schrijft hij over Margaretha’s brieven: ‘Wie haar ademloze monologen leest, heeft nog lang daarna haar uitroepen in meisjeshandschrift op zijn netvlies.’ Ergens anders ‘gaf’ Margaretha ‘nieuw onheil in de pen,’ en schrijft de auteur over kapotte tijden en over iemand die belangstelling vertoonde. Daar had dus nog wel even een redacteur van de uitgeverij overheen mogen gaan.

Aanbieding van de sleutels van de stad Utrecht aan Lodewijk XIV

De brief van 28 november 1672 van Margaretha Turnor aan haar man

nu komt tijding dat de fransen met negenhonderd
=tere zijn op Ameide in yevalle ont
zelfde van panfijl die daer komen
en donse verbaete sijnde hebbense
het ~~gans~~ een brandt gesteece en al
de siecke soldate en andere die daer
laechte vermoort den uitlegger die
daer lach hebbense ock een brandt gest
het schijnt hier alweer wat verswijm bij
de onse is geweest!

In de recensie van Wim Wirtz (What is in a name?) wordt uitgelegd op welke wijze Luc Panhuysen zijn boek *Rampjaar 1672* heeft geschreven: aan de hand van de zeer uitvoerige briefwisseling tussen Margaretha Turnor en haar man Godard Adriaan, baron van Reede, en hun zoon Godard, heer van Ginkel.

Op 28 november 1672 schrijft zij over de Franse overval op Ameide. Deze brief bevindt zich in het Utrechts Archief. (UA, 1001, inv.2722, 28-11-1672)

Luc Panhuysen transcribeert het bovenstaande als volgt:

‘Nu komt tijding dat de Fransen met negenhonderd man Ameide hebben aangevallen, waar wij alleen zieke en gewonden soldaten hadden liggen van wie vele zijn vermoord. De vijand had een uitlegger¹ veroverd en verbrand. Er schijnt weer heel wat verzuimd te zijn aan onze kant.’

Franse soldaten verbranden huisraad, doden vee en dwingen bewoners een wagen te trekken.

Op 28 november 1672 schrijft zij over de Franse overval op Ameide. Deze brief bevindt zich in het Utrechts Archief. (UA, 1001, inv.2722, 28-11-1672).

¹ Uitlegger is een met geschut bewapend platboom vaartuig, bestemd voor de beweglijke aanvulling van de verdediging van een linie of stelling.

Vivat Oraenge

Herman Beckmann

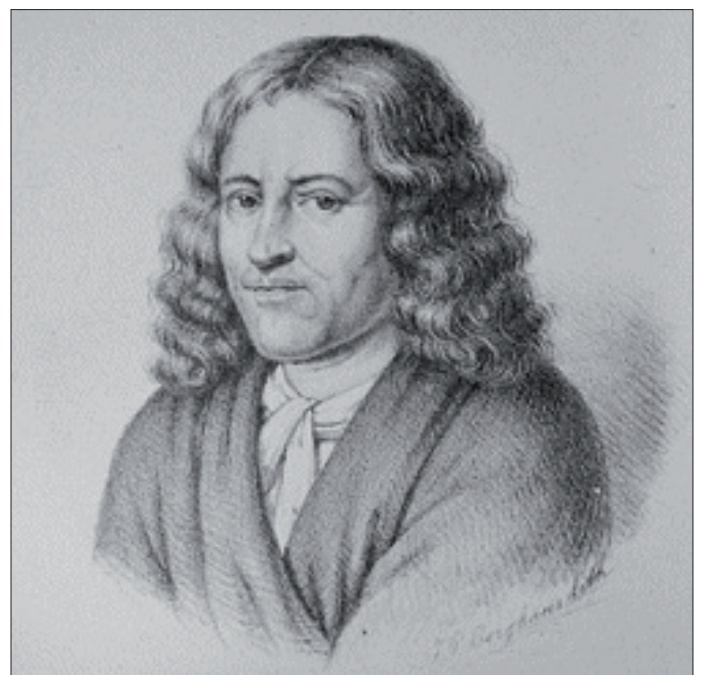
Op 13 augustus 2005 nam Hare Majesteit de Koningin op het Loo het schilderij *Vivat Oraenge* van Jan Davidsz. De Heem (1606-1683/84) in ontvangst. Het schilderij werd door het Nederlandse volk aan de koningin aangeboden ter gelegenheid van haar vijfentwintigjarig ambtsjubileum. Saillant detail was het feit dat het schilderij voor Hare Majesteit een echte 'déjà vu' was, want dit schilderij had een negental jaren bij haar jongste zuster in de villa 'De Eikenhorst' in Wassenaar aan de muur gehangen. Jorge Guillermo, de toenmalige echtgenoot van prinses Christina en dus de zwager van de koningin, kocht de De Heem in 1983 van de Engelse handelaar in oude meesters, Johnny van Haeften voor plusminus € 70.000,=. In 1992 verkocht Jorge Guillermo het schilderij voor € 400.000,= via van Haeften, aan een Zwitsers echtpaar. Eind 2003 bood ditzelfde Zwitserse echtpaar *Vivat Oraenge*, via van Haeften, aan de Vereniging Rembrandt aan voor € 725.000,=.

De herkomst van dit schilderij is op zijn minst gezegd opmerkelijk. Uitgerekend de anti-Orangistische familie de la Court bezat dit schilderij. De puissant rijke Leidse lakenkoopman Allard de la Court (1688-1755) was een kleinzoon van Pieter de la Court (1618-1685), een fervent medestander van de gebroeders de Witt, die door het Oranjegezinde gepeupel op brute wijze werden vermoord.

In het begin van de negentiende eeuw was de De Heem in bezit van Lucien, een broer van Napoleon Bonaparte, hoogstwaarschijnlijk ook geen Oranjeklant. In de veertiger jaren van de vorige eeuw maakt Vivat Oraenge deel uit van de verzameling van de joodse verzamelaar Alfred Cohen. In 1941 moest de verzamelaar het schilderij en de rest van zijn collectie afstaan aan het Führer-museum, in oprichting, in de Oostenrijkse stad Linz. Na de oorlog kreeg Cohen het terug. Hij verkocht de De Heem aan de Londense kunsthandelaar Johnny van Haeften.

Het schilderij is rond 1670 vervaardigd en moet gezien worden als een adhesiebetuiging aan de Oranjesten tijde van het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk (1640-1672). In een nis pronkt een sinaasappel, hangend aan een rode strik. De vrucht wordt geflankeerd door olijftakken en bekroond met een lauwerkrans. Op een schaal van blauw porselein ligt een tweede half afgeschilde sinaasappel. Op de cartouche staat het motto van het schilderij Vivat Oraenge, 'Lang leve Oranje'.

In het boek *De Groote Schouburgh der Nederlandsche Konstschilders en Schilderessen* van Arnold Houbraken worden de levens en het werk van Nederlandse kunstenaars en kunstenaressen uit de zeventiende eeuw besproken. Hij schrijft over Jan Davidsz. De Heem: 'Wy hebben omtrent het leven van zommige konstschilders aangemerkt, dat, gelyk der menschen levenstyd verdeelt wort in Lente, Zomer, en Herfst, de konst ook gelyk als van de kintsche jaren opklimt, hare hoogte heeft, en weder daalt: zoo dat die mannen in de konst waren, naderhand met den ouden dag kinderen daar in wierden. Maar daar van is het tegendeel in onzen de Heem gebleken; wiens konstzou, na dat zy eens ten kimme was verrezen, nimmer daalde; want het is bekend dat hy tot zyn t' zeventigste jaar geleefd en de konst geoeffent heeft; en echter zyn laatste penceelwerk het beste en konstigste

Portret van Pieter de la Court uit 1855 door J.P. Berghaus, naar een schilderij uit 1679 van Godfried Schalcken.

konstwerken behaagt, en het teeken van de Ridder- schap dat hy droeg is een bewijs van de agtinge die zyn konst gehad heeft, tot dewelke hy (behalve de natuurdrift) geene andere leidinge gehad zyne konst- werken behaagt, en het teeken van de Ridderschap dat hy droeg is een bewijs van de agtinge die zyn konst gehad heeft, tot dewelke hy (behalve de natuur- drift) geene andere leidinge gehad heeft als die van zyn Vader *David Davidze de Heem*, die te gelyk met zyn Zoon in den jare 1660 noch leefde, als uit dit Rym van Kornelis De Bie te speuren is, *Hier leven twee door konst, de Zoon met zynen Vader*. Beider nei- ging liep tot het schilderen van allerhandesoort van oog- en smaakstrelende vrugten, als Druiven, Persi- ken, Abrikozen, Kersen, Oranje, Sitroene en Granaat- appelen. Beyde waren zy afgericht op 't nabootsen der schoone natuur; zoo dat 'er gezeit wort by gemel- den de Bie: *De Zoon doorploegt zoo wakker, Gelyk de Vader doet, Picturas vrucht- ren Akker. Die 't werk van Vader en van Zoon stelt by malkander, Kan geen- zins onderscheit bespeuren.*

Doch inzonderheit word Jan de Heem geprezen, om dat hy het Goud en Zilver als schotelen, schalen enz. natuurlyk wist na te bootsen als of het waarlyk Goud en Zilver was. Op het een en ander ziet het volgende vaars: *Wanneer de Heem, vol vuurs, op 't onbezielt paneel, 't Nieuwgierig oogh verschalkt door streken van 't penceel, Verwondert zigh Natuur, die voor den gloet der verven, Haar Ooft, hoe glansryk ziet verbleeken en besterven.*

'T is ydel dat men van den vrekken Midas rept; Hier heeft de Kunst de verf in klinkklaar goud herschept. Hy ontweek in den jare 1670 met zyn vier Dochters en twee Zonen den moetwil der Fransche soldaten, die kort daar aan het Sticht overstroonden naar Ant- werpen, maar stierf 1674 na dat hy meer dan seventig jaren bereikt had. Beyde zyn Zoonen oeffenden zig mee in de konst. Van Kornelis die wel 't verste gevor- dert was in de konst vint men naam: maar van den

Anton van Dyck (boven) en Jan Davidsz. De Heem.

was. Onder alle muntte uit zeker groot Tafereel ge- maakt met een krans van allerhande Fruit en bloemen 't geen hy voor de konstminnende *Johan van der Meer*, die ook als konstschilder op zyn beurt ten Tooneel zal komen, schilderde, die hem daar voor betaalde de somme van 2000 gulden. Deze *van der Meer* die een Loodwitmakery en treffelyke woning buiten Uitregt hadde, trof het ongeluk, dat de solda- ten in den jare 1672 dit alles tot de grond toe ver- woesten, zoo dat hy daar door in slechten staat raak- te. Dit stuk ter naauwer nood voor de woede gebor- gen, scheen hem de eenigsten hoop te wezen tot her- stelling; des hy besloot met goedkeuring van den Heer van Zuilestein dit ten present te schenken aan zyn hoog-heid den Prince van Oranje, naderhant Koning van Engeland, met verbeelding van eenig ampt daar door te zullen verkrygen, en des te meer, om dat de soldaten van den staat wel voornamentlyk de oorzaak van zyn bederf waren geweest. Dit geschiedde. Doch hy liet vooraf, om het te meer smakelyk te maken aan de Stadhouder, deszelfs beel- tenis in 't midden van gemelde Fruit en bloemen- krans schilderen. Maar *gelyk 'er* (als het spreekwoord zeit) *niet eerder vergeten word als weldaden*, zoo ver- liep 'er ook een geruime tyd dat de Prins aan hem niet dacht, niettegenstaande hy het zelve door voor- spraken en verzoekschriften levendig hield. Anderen hebben aangemerkt dat het streven van den Heer van Zuilestein voor Woerden (die 't wel met hem voor had) zyn ongeluk was. Eindelyk stelde de Prins hem in de Vroedschap tot Uitregt, dat hem even zoo veel dienst doen konde als 't vyfde rad aan den wagen. De Raad van Uitregt met hem verlegen zynde, aangezien hy in zyn oogmerk miste, gaf hem het Tollenaars ampt of *Controleurschap* aan de Vaart anders Vrees- wyk. Dit was het loon voor zoo heerlyk Konst-juweel 't geen ik niet weet waar zedert vervaren is. Verscheiden buitenlantsche Hoven hebben zyne

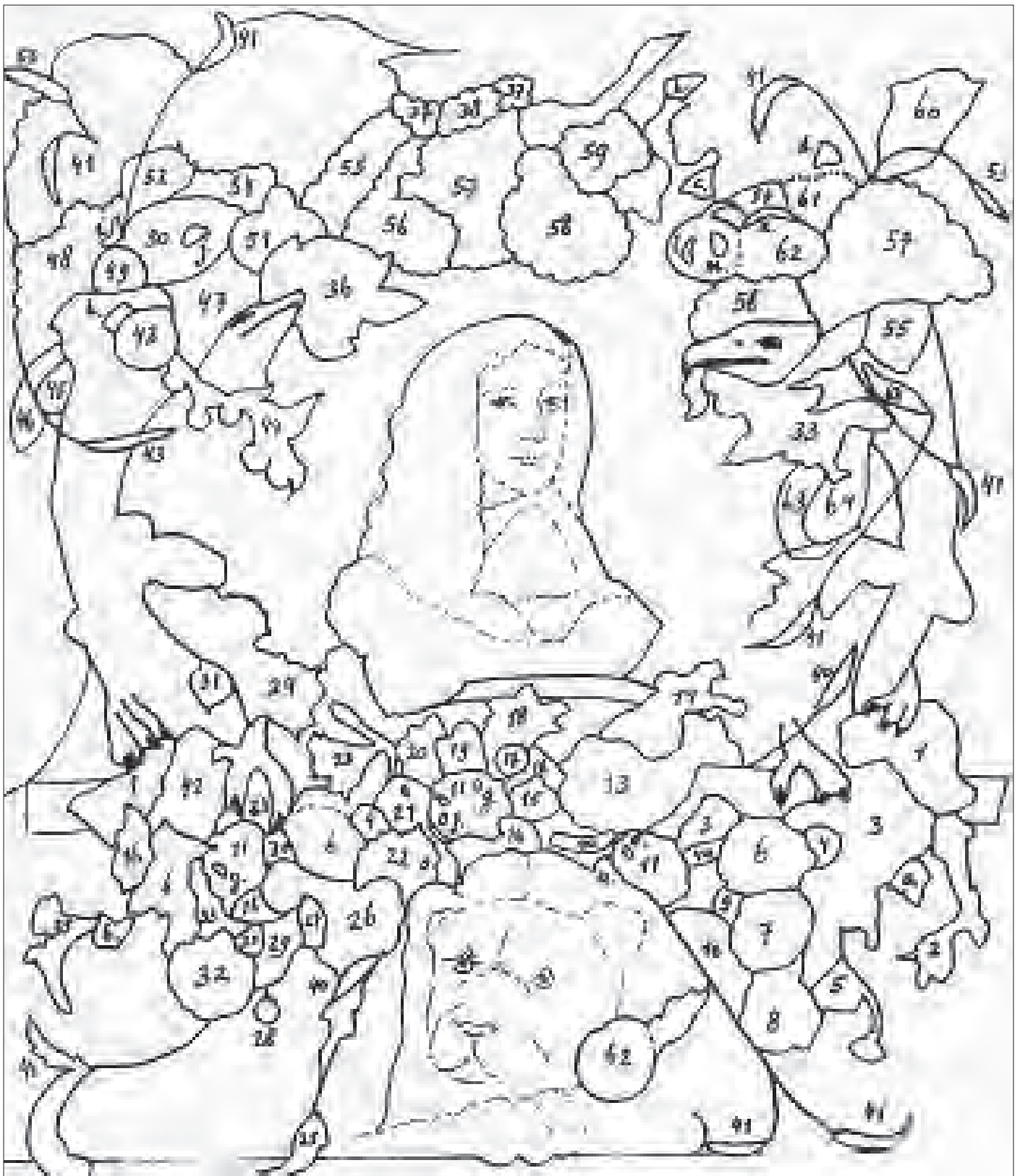
anderen ziet men zelden stukken die met zyn naam gemerkt zyn, aangezien hun Vader voor ge- woonte had hunne werken met zyn konst- penceel 't over- loopen of over te polysten, ge- lyk ook de stukken van *Minjon* die eenige jaren by hem woonde om de konst te leeren. Men mag hem wel mee onder de gelukkige schil- ders tellen.

Portret van Prins Willem III in een cartouche omringd door bloemen en vruchten

Herman Beckmann

Het bovenstaande schilderij werd door Johan van der Meer geschonken aan prins Willem III, zoals werd beschreven door Arnout Houbraken. Jan Davidsz. de Heem schilderde het op doek. Het schilderij is 132 centimeter hoog en 108 centimeter breed. De beeltenis van de prins werd later ingeschilderd door de Franse kunstschilder Abraham de Raguineau. In 1793 bevond het schilderij zich op het Loo, waar het door de Fransen werd meegenomen. Het schilderij werd eerst aan de verzame-

ling van het Louvre toegevoegd en in 1811 in permanent bruikleen gegeven aan het Musée des Beaux-Arts in Lyon. Sam Segal beschrijft het schilderij in zijn boek *'Jan Davidsz de Heem en zijn kring'* als volgt: 'In het midden van een stenen cartouche zien we een portret in de vorm van een borstbeeld van een jonge man die over een loge uitkijkt. Hij heeft golvend bruin haar en bruine ogen en is gekleed in het blauw, met een witte zijden bef die met kantwerk is afgezet. Om zijn schouders is een oranje sjerp met een oranje franjerand gedrapeerd. De in grijs en bruin uitgevoerde cartouche is midden onder ver-

sierd met een leeuw en zowel links als rechts met een arend. De arenden houden elk een cornucopia (hoorn van overvloed) vast in een der klauwen. De hoorns zijn omwonden met een blauw lint met een grote strik om enkele takken heen. De cartouche is bekroond met een bladmotief. Over de leeuw heen is een bloemenguirlande door de cartouche gevlochten. Tussen de inhoud van de cornucopieën links en rechts boven hangt een vruchtenguirlande. De leeuw houdt een tak met een oranjeappel in zijn klauwen. De linker arend houdt een laurierkrans in zijn snavel, de

rechter een tak oranjebloesem. De volgende soorten zijn op het schilderij te onderscheiden:

Klimplant:

- 1 Klimop *Hedera helix* L.

Bloemen, sierheesters en geurplanten:

- 2 Kruldistel *Carduus crispus* L.
- 3 Hulst *Ilex aquifolium* L.
- 4 Goudsbloem *Calendula officinalis* L.
- 5 Tuinanjier *Dianthus caryophyllus* L. *plenus*
- 6 Provenceroos *Rosa x provincialis* Mill.
- 7 Damascener roos *Rosa x damascene* Mill. *Semiplena*
- 8 Kaasjeskruid *Malva moschata* L.
- 9 Groot afrikaantje *tagetes erecta* L.
- 10 Monnikskap *Aconitum nappelus* L.
- 11 Witte roos *Rosa x alba* L.
- 12 Havikskruid *Hieracium aurantiacum* L.
- 13 Boerenpioen *Paeonia officinalis* L. *plena*
- 14 Romeinse kamille *Anthemis nobilis* L.
- 15 Klaproos *Papaver rhoeas* L.
- 16 Dagschone *Convolvulus tricolor* L.
- 17 Korenbloem *Centaurea cyanus* L.
- 18 Roggelelie *Lilium bulbiferum* L.
- 19 Kamperfoelie *Lonicera periclymenum* L.
- 20 Driekleurig viooltje *Viola tricolor* L.
- 21 Gele Roos *Rosa foetida* Herrm.
- 22 Apothekersroos *Rosa gallica* L. cv. *Officinalis*
- 23 Witte Leslie *Lilium candidum* L.
- 24 Artisjok *Cynara scolymus* L.
- 25 Kattestaartamarant *Amaranthus caudatus* L.
- 26 Rode pioen *Paeonia peregrina* Mill.
- 27 Grote ratelaar *Rhinanthus angustifolius* C.C. Gmelin
- 28 Ganzebloem *Chrysanthemum segetum* L.
- 29 Slaapbol bladeren *Papaver somniferum* L.
- 30 Narcis 'kampernel' *Narcissus x odoratus* L. 31
Lampionplant *Physalis alkekengi* L.
- 32 Toscaanse roos *Rosa gallica* L. *Tuscany*
- 33 Emilia *Emilia sagittata* (Vahl) DC.
- 34 Wijnruit *Ruta graveolens* L.
- 35 Egelantier *Rosa rubiginosa* L.
- 36 Laurier bladerkrans *Laurus nobilis* L.
- 37 Tuinviooltje *Viola tricolor* L. var. *hortensis* L.
- 38 Zonnebloem *Helianthus annuus* L.
- 39 Oranjebloesem *Citrus aurantium* L.

Vruchten en granen:

- 40 Tarwe *Triticum aestivum* L. *acutum*
- 41 Tarwe *Triticum aestivum* L. *aristatum*
- 42 Braam *Rubus fruticosus* L. *agg.*

- 43 Gestreepte Citrium *Citrus medica* L.
- 44 Kers *Prunus cerasus* L.
- 45 Pruijm *Prunus domestica* L.
- 46 Aubergine *Solanum melongena* L.
- 47 blauwe Druif *Vitis vinifera* L.
- 48 beigegroene Druif *Vitis vinifera* L.
- 49 Perzik *Prunus persica* (L.) Batsch
- 50 Meloen *Cucurbita melo* L.
- 51 Abrikoos *Prunus armeniaca* L.
- 52 Vijg *Ficus carica* L.
- 53 Tarwe *Triticum aestivum* L.
- 54 groen Druif *Vitis vinifera* L.
- 55 donkerblauwe Druif *Vitis vinifera* L.
- 56 bronsgroene Druif *Vitis vinifera* L.
- 57 grijsblauwe Druif *Vitis vinifera* L.
- 58 purperen Druif *Vitis vinifera* L.
- 59 lichtgroene Druif *Vitis vinifera* L.
- 60 Maïs *Zea mays* L.
- 61 Kastanje *Castanea sativa* L.
- 62 Geroosde Oranjeappel *Citrus aurantium* L.
- 63 Pompoen *Cucurbita maxima* Duch
- 64 Pompoen *Cucurbita pepo* L.

Vlinders:

- a Atalanta *Vanessa atalanta* (L.)
- b Oranjetip *Anthocharis cardamines* (L.)
- c Citroenvlinder *Gonopteryx rhamni* (L.)
- d Tijgermot *Spilosoma luteum* (Hufn.)

Overige insecten:

- e Gele weidemier (2) *Lasius flavus*
- f Tonderkever *Triplax aenea* Schall.
- g Rode bosmier (13) *Formica rufa* L.
- h Meikever (2) *Melolontha melolontha* L.
- i rups Aalbessevlinder *Abraxas grossulariata* L.
- j Aardhommel *Bombus terrestris* L.
- k rups Meriansborstel *Dasychira pudibunda* (L.)
- l Oorwurm *Forficula auricularia* L.
- m Schallebijter *Carabus nemoralis* Mill.

Opvallend is het grote aantal druivenrassen, de bijzondere plaats van de oranjeappelen en bloesem. De oranje roggelelie en de laurierkrans. De compositie moet vanuit een laag gezichtspunt worden gezien. De horizon ligt onder het niveau van het stenen blad waarop de leeuw rust. Hierdoor lijkt het alsof de prins in een loge zit.

Lodewijk XIV belegerd Maastricht, geschilderd door Adam Frans van der Meulen.

Vivat Oraenge